

“TRABLUSGARİ DEVLET-İ ‘ALİYYE- İTALYA VEKÂYİ’-İ HARBİYESİ” İSİMLİ RİSALE’NİN IŞIĞINDA OSMANLI DEVLETİ VE TRABLUSGARİ SAVAŞI

İsmail ÖZÇELİK¹, Hakan DOĞAN², Mert Can ERDOĞAN³

ÖZ

Osmanlı Devleti’nin XX. yüzyıl’ın başında Balkanlar’da ve Kuzey Afrika’daki topraklarında gelişen milliyetçilik hareketleri ve Sanayi Devrimi’ni yapan Batılı devletlerin kendilerine sömürge arayışları bu bölgede devlet hâkimiyetinin zafiyete düşmesine ve yerel halkların harekete geçmelerine yol açmıştır. Batılı devletlerin Osmanlı Devleti’nin büyük topraklarında pay elde etme ve sömürgecilik arayışları bağlamında milliyetçilik hareketlerini gizli-açık destekleyerek buradaki topluluklara “medeniyet” getirecekleri vaadiyle Osmanlı Devleti’nin bu kitleleri geri bıraktığı gibi bir takım iddialarla harekete geçmelerine vesile olmuşlardır. Bu cümleden olmak üzere, Avrupa Devletlerin sömürgecilik yarışında geri kalmak istemeyen İtalyanların kendilerini eski Roma İmparatorluğu’nun mirasçıları addetmeleri hesabıyla eskiden “Kartaca” bölgesi olarak bilinen Trablusgarp toprakları üzerinde hak iddia etmeye başlamış ve asker çıkarmıştır. Ele aldığımız konu Osmanlı Devleti ile İtalya arasında cereyan eden bu hadiselerin ve gelişme seyrini açıklamaktadır. Bu bakımdan savaşın seyri için önem arz etmektedir. Trablusgarp Savaşı’nın daha iyi anlaşılması bakımından bu yayın önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Trablusgarp Savaşı, Osmanlı Devleti, İtalya, Kamuoyu, Propaganda

¹Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, iozcelik6(at)gmail.com

²Dr. Ar. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hdogan79(at)gmail.com

³Ar. Gör. Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, historianurk(at)gmail.com

THE OTTOMAN EMPIRE AND TRABLUSGARP WAR IN THE LIGHT OF THE DOCUMENT NAMED “TRABLUSGARB DEVLET-İ ‘ALİYYE- İTALYA VEKÂYİ’-İ HARBİYESİ”

ABSTRACT

The nationalist movements and colonial ambitions of the Western Powers on the Balkans and North Africa paved the way for the failure of state authority and insurgence of local folk. The claims of Western powers on the Ottoman Empire and their colonial designs were resulted with their support on nationalist movements. Their claim about Ottoman backwardness and their duty on “bringing civilization” for the local people had become an instrument for their ambitions on the region. In this regard, Italy which wanted to take a share on colonial race among the European Nations declared itself as the heir of Great Roman Empire and claimed and invaded the Northern Africa which was a part of ancient Cartage”. Our topic in this regard concentrate on the issues and procedure of the Trablusgarp War. Because of this, it is important for the evaluation and understanding of the Trablusgarp War

Keywords: Trablusgarp War, The Ottoman Empire, Italy, Public Opinion, Propaganda

Özçelik, İ., Doğan, H., Erdoğan, M.C. (2018). “Trablusgarb Devlet-i ‘Aliyye- İtalya Vekâyi’-İ Harbiyesi” İsimli Risale’nin Işığında Osmanlı Devleti ve Trablusgarp Savaşı”. *ulakbilge*, 6 (24), s.641-674.

Özçelik, İ., Doğan, H., Erdoğan, M.C. “Trablusgarb Devlet-i ‘Aliyye- İtalya Vekâyi’-İ Harbiyesi” İsimli Risale’nin Işığında Osmanlı Devleti ve Trablusgarp Savaşı”. *ulakbilge* 6. 24 (2018): 641-674

I. Giriş

Trablusgarp Savaşı veya diğer adıyla 1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı, 1911-1912 yılları arasında Osmanlı Devleti ile İtalya Krallığı arasında geçen bir savaştır. Adı, "Trablusgarp Savaşı" olmasına rağmen çarpışmaların çoğu, Trablusgarp dışında Adriyatik Denizi, Ege Adaları, Çanakkale Boğazı ve Kızıldeniz gibi farklı bölgelerde de yaşanmıştır. Türkiye Kurtuluş Savaşı'nın lideri Mustafa Kemal, Mısır üzerinden buraya geçerek savaşa olduğu binbaşı rütbesiyle katılmış ve Tobruk Muharebesi'ni yöneterek ilk defa kendini göstermiştir.

Avrupa'daki büyük devletlerin ve I. Balkan Savaşı'nın patlak vermesi üzerine savaşı kazanan İtalya, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Vilayeti 'ne bağlı Trablusgarp, Fizan ve Sirenayka yani bu günkü Libya topraklarını ele geçirmiştir. Bilindiği gibi Trablusgarp savaşı ve burasının kaybı sadece Afrika'daki Osmanlı topraklarının kaybını ifade etmiyor, Balkanlar devletlerin birlikte hareket ettiği bir süreci de başlatıyor ve Avrupa devletlerinin yanında sömürgecilik yarışında geç kalan İtalya'nın da bir sömürgeye sahip olmasını sağlıyordu.

Savaş sürerken Rodos ve On İki Ada İtalyan kuvvetlerinin işgaline uğramış, savaş sonrasında imzalanan Uşi Antlaşması'yla birlikte On İki Ada Osmanlı Devleti'ne geri verilmiş ise de antlaşmanın belirsizliği adaları geçici olarak İtalyan yönetimine bırakmış ve Türkiye, 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın 15'inci maddesinde bu adalar üzerindeki bütün taleplerinden vazgeçmiştir.

Trablusgarp savaşı için çıkarıldığı belli olan matbur risale, fiyat olarak ta 1 kuruşa satılan özel bir sayıdır "Trablusgarb Devlet-i 'Aliyye- İtalya Vekâyi'-i Harbiyesi" ismi ile tanıtım amaçlı bir yayın olarak hazırlandığı anlaşılın bu kitapçık kısmen resimli olup, bir seri fasikülden oluşmaktadır. Bu risalede savaş hakkında malumat olmakla birlikte, Trablusgarp bölgesinin fiziki coğrafyası hakkında geniş bilgiler içermektedir.

Risale muharririn yazarı Trablusgarp'da güya Osmanlı'nın burayı iyi idare etmediği gerekçesiyle İtalya'nın harp ilan ettiğini ifade ederek sözlerine başlamış ve bunun yirminci asır medeniyetine uygun olmadığını söyleyerek, Trablusgarp, Fizan ve Bingazi'nin Osmanlı Devleti'nin bir kısmı olduğu ancak halkın Trablusgarp, Fizan ve Bingazi'ye ait bilgisinin fazla bilinmediğini söyleyerek bu çalışmada anılan bölgeler hakkında bilgi vermek amacıyla risalenin hazırlandığını "buradaki dindaşlarımız ve kardaşlarımızın yani Trablusluların aynı zamanda düşmanımız olan İtalya ve İtalyalılarla bizi tanıştıracaktır" şeklindeki ifadelerle risalenin yazılış amacını açıklamıştır.

Bu eserin bir harp tarihi malumatı olarak okuyuculara bilgi vereceğini söyleyen risale yazarı Avanzade M. Süleyman isimli bir muharrirdir. Bu önsözün arkasından "Hülasa-I Vekayi-I Harbiye" adıyla İtalya ile girişilen Trablusgarp Harbi'nin başlangıç hadiseleri hülasa edilmiştir. Ardından Fransızların Afrika'nın kuzeyinde Cezayir ve Tunus'u aldıklarından bahsedilmiş bu durumun Avrupa devletleri arasında rekabeti tetikleyerek İtalya'nın Trablusgarp'a yönelik emellerini güçlendirdiği ifade edilmiştir.

Bilahare İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne verdiği ultimatomdan söz etmiş ve savaşa giden süreçte Osmanlı Devleti ile İtalya arasındaki diplomatik yazışmaları sunmuştur. İtalyan ultimatonunda ayrıntılı bir şekilde bahseden yazar ardından Bab-ı Ali'nin 29 Eylül 1911 tarihli cevabi notasını ayrıntılı bir şekilde risaleye dercetmiştir. Bunun ardından Osmanlı Devleti'nde Osmanlı hükümetinin Hakkı Paşa kabinesinin istifasını padişaha takdim ettiği anlatılmıştır. Padişahın istifayı kabul ettiğinden bahisle ardından gelişen olaylar anlatılıyor ve yeni kabineyi kuracak olan Sait Paşa'ya hitaben yazılmış olan hattı hümayunu aynen risaleye eklemiştir. Gerek Osmanlı Devleti gerekse İtalyan hükümetlerinin basına verdikleri resmi beyanatlar risalede yer almıştır. Bundan sonra Sadrazam Sait Paşa'nın oluşturduğu vekiller heyeti (kabine)'de yer alanların listesi verilmiştir. Bunun ardından Trablusgarp ve havalisine ilişkin tarihi ve coğrafi geniş malumat ve bilgiler sunulan bir bölüme yer verilmiştir. Bu başlığın altında Trablusgarp'ın coğrafyasına ilişkin olarak yüzük şekilleri, dağları, nehirleri Trablusgarp'ın coğrafi yeri vesaire gibi Afrika kıtasında yaşayan ırklar, hayvan ve bitki cinsleri büyük sahra ile Atlas dağları Nil nehri Nijerya Kenya ve bilim konularından bahsederek geniş bir malumat sunmuştur. Akdeniz'i de anlattıktan sonra Adriyatik, Karadeniz, Marmara ve Adalar Denizi ve bu denize sahildar olan liman ve ticarethanelerden bahseden yazar medeniyetin başlangıçta Avrupa'dan zuhur etmediğini aslında en eski medeniyetin Hind, Çin, İran Fırat havzası ve Mezopotomya ve Mısır'da yaşandığından söz ederek konuyu ele almıştır.

II. Trablusgarp Savaşı'na Kadar Bölgenin Tarihi

Günümüzde Libya ismiyle bilinen, Osmanlı Devleti'nin eski Trablusgarp vilayeti ile Bingazi müstakil sancağı Kuzey Afrika toprakları içerisinde yer almaktadır ve bugün Libya Cumhuriyeti'nin önemli limanlarından birisini oluşturmaktadır (Karasapan, 1960: 108).

Trablusgarp adı Sabratha (Zwagha), Leptis Magna (Lubdah) ve bugün merkezin olduğu yerdeki Oea adlı üç tarihi şehrin Yunanca ifadesine (üçşehir: Tripolis / Tripoli) dayanır. (Kavas, 2012: 288) Trablusgarp'ın Bizanslılar devrindeki

ismi Tripolis'tir. Tripolis, üç şehir anlamına gelmektedir. Trablusgarp, Berka ile İfrikiyye arasında yer almaktadır (Özkuyumcu, 2007: 63-64).

Kelime Arapça'ya Tarabulus olarak geçmiş, Osmanlılar, Suriye'de aynı adlı şehirle karışmasını önlemek ve batıda yer aldığını belirtmek için "garp" kelimesini ekleyerek buraya Trablusgarp demişlerdir. Avrupalılar ise Ortaçağ ve sonrasında Berberistan Tripolisi anlamında Tripoli of Barbary, Tripoli de Barbarie şeklinde adlandırmışlardır. Ayrıca Osmanlılar şehrin merkez olduğu eyalete Bingazi, Fizan ve Kufra adlı bölgeleri de dahil ederek bugünkü Libya topraklarının tamamını kapsayacak şekilde Trablusgarp adını vermiştir. Avrupalılar da şehri ve çevresindeki toprakları Tripolitane ismiyle anmışlardır (Kavas, 2012: 288).

Trablusgarp şehri milattan önce VII. yüzyılda burayı Oea diye isimlendiren Fenikeliler tarafından tesis edildi. Daha sonra idaresi, Berka adı da verilen doğusundaki Sirenayka (Cirenaika) bölgesinin hâkimlerinin eline geçti. Kartacalılar'ın ardından burayı Regio Syrtica olarak isimlendirip Afrika eyaletine dahil eden Romalılar'ın egemenliğine girdi. Romalılar III. yüzyılda bölgedeki Oea, Leptis ve Sabratha adlı üç şehri tek bir idare altında toplayarak hepsine Regio Tripolitane dediler(Kavas, 2012: 288).

İslâm fetihleri sırasında Bizans hâkimiyetinde önemli bir liman şehri durumundaki Trablusgarp, Hz. Ömer döneminde Mısır fâtihi Amr b. Âs tarafından 22 (643) yılında bir aylık kuşatmanın ardından fethedildi (Kavas, 2012: 288). İslâm tarihinin en önemli komutanlarından biri olan Anır b. el-Âs Berka'yı fethettikten sonra, buraya yakın bir sahil şehri olan Trablusgarp'ı fethetmeye karar vermiştir. Trablusgarp, Rumların Berka'yı geri alabilmek için denizden çıkartma yapabilecekleri bir liman şehri olduğundan, Amr b. el-Âs, burayı fethetmekle bu tehlikeyi bertaraf edebileceğini düşünmüştür(Göğünç, 1980: 238).

Bununla birlikte Müslümanlarla Bizanslılar'ın şehir üzerindeki hâkimiyet mücadelesi devam etti. Ayrıca Emevîler ve Abbâsîler döneminde Hâricîliğin İbâziyye koluna mensup Berberîler'in isyanlarına ve egemenliğine sahne oldu(Kavas, 2012: 288).

Abbâsî Halifesi Hârûnürreşid devrinde İfrikiye'de kurulan Ağlebîler hânedanının yönetimine giren şehir, İbrâhim b. Ağleb zamanında zamanında ayaklanan İbâzî lideri Abdülvehhâb b. Abdurrahman tarafından kuşatıldı. Şehrin valisi ve İbrâhim b. Ağleb'in oğlu Abdullah babasının vefatı üzerine İbâzîler'le anlaşmak zorunda kaldı ve şehrin iç kısımlarını onlara bıraktı (196/812). Trablusgarp'ı Tolunoğulları'nın kurucusu Ahmed b. Tolun'un oğlu Abbas kuşattıysa da Ağlebîler, İbâzîler'in desteğiyle onu mağlûp etmeyi başardılar (267/881).

Ağlebîler'in ardından Trablusgarp, Fâtımîler'in ve Zirîler'in hâkimiyetine girdi. V. (XI.) yüzyılda Benî Hilâl kabilesinin Kuzey Afrika'ya göçü sırasında kabilenin Benî Zuğbe kolu Trablusgarp'a girdi ve şehrin valisi Zenâteli Saïd b. Hazrûn'u öldürerek buraya hâkim oldu. 541'de (1146) şehir Sicilya'dan gelen Normanlar'ın eline geçtiyse de on iki yıl sonra halk Normanlar'ı şehirden çıkarmayı başardı. 554'te (1159) Trablusgarp Muvahhidler'in egemenliğine girdi. Selâhaddin-i Eyyûbî'nin kumandanlarından Bahâeddin Karakuş'un Kuzey Afrika'daki fetihleri sırasında bir ara Eyyûbîler'in elinde kaldı. Hafsî Hükümdarı Ebû Zekerîyyâ Yahyâ döneminde (1228-1249) Hafsî hâkimiyetine girdi. Hafsîler'in iç karışıklıklar yüzünden zayıfladığı bir sırada Trablusgarp'ta Ammâroğulları hânedanı kuruldu (727/1327) ve 803 (1401) yılına kadar devam etti. Ammâroğulları'ndan sonra Trablusgarp'ta Hafsîler'in hâkimiyeti 1510 yılına kadar sürdü(Kavas, 2012: 288).

Osmanlı Devleti Kuzey Afrika'ya hâkim olmadan önce Mağrib'de hüküm süren Merîniler, Cezayir'de egemen olan Zeyyâniler ve Tunus'u idare eden Hafsîler adı ile kurulmuş üç devlet vardı. Bu üç devlet çoğunlukla birbiri ile mücadele içerisindeydi. Devletlerarası mücadelenin yanı sıra kabileler arası anlaşmazlıklar da hat safhadaydı. Bu durum bölgenin gelişmesini engellediği gibi siyasi birliğin de tam anlamı ile sağlanamamasının temel nedeniydi(Özkan, 2011: 289).

Kuzey Afrika'da Osmanlı hâkimiyetinin kurulması, ticaret yollarının güvenliğinin sağlanmasının yanı sıra Akdeniz hâkimiyetinin devamı için de önemli olmuştur. Aynı zamanda Garp Ocaklarında8 Osmanlı egemenliği İspanya'da yaşayan Müslümanlar için de önemli idi. Çünkü burada yaşayan Müslümanlar zaman zaman Cezayir'den yardım talebinde bulunuyorlardı. Kuzey Afrika'da Osmanlı egemenliğinin kurulması Akdeniz'de Müslümanları üstün konuma getirirken bu bölgeleri Portekiz ve Batı işgalinden de korumuştur(Özkan, 2011: 290).

1510'da Trablusgarp, Oliveto Kontu Don Pedro Navarro kumandasındaki İspanyollar tarafından işgal edildi; katliamdan kurtulan Müslümanlar 40 km. doğudaki Tâcûrâ şehrine sığındı. 925'te (1519) İstanbul'a bir heyet yollayan Trablusgarp halkı İspanyol istilâsına karşı yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine Divân-ı Hümâyûn Enderun ağalarından Hadım Murad Ağa beylerbeyi unvanıyla, emrine verilen bir filo ve askerlerle buraya gönderildi. Birlikler Tâcûrâ'da toplandı. Rodos'un fethinin ardından 1523'te Saint Jean şövalyeleri burada yerleşti; Trablusgarp bir ileri hristiyan karakolu haline geldi. Sonunda Kaptanııderyâ Sinan Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması şehri ele geçirdi (12 Şâban 958 / 15 Ağustos 1551). İlk valiliğine Murad Ağa tayin edildi. 1556'da Turgut Reis beylerbeyilikle buraya geldi. Turgut Reis'in dokuz yıllık valiliği Trablusgarp tarihinde önemli bir yer tutar. Fizan'a kadar bugünkü Libya Devleti'nin tamamına

yakınıni Osmanlı topraklarına Murad Ağa dahil ettiyse de kabileleri Turgut Reis devlete tâbi kıldı(Kavas, 2012: 288).

Kuzey Afrika'daki Cezayir, Tunus ve Trablusgarp Osmanlı Devleti tarafından fethedildikten sonra, evvela müşterek olarak "Garp Ocakları" adıyla, daha sonra ise ayrı ayrı birer eyalet olarak yönetilmeye başlanmıştır(Uzunçarşılı, 2003: 302).

Trablusgarp Osmanlı Devleti'nin eline geçince, burası Cezayir ve Tunus'tan sonra üçüncü bir korsanlık merkezi olmuştur(Orhan, 2010: 5).

1574'te her birisi beylerbeyi unvanı verilen valiler tarafından birbirlerinden müstakil olarak idare edildiler. Bunlar hazineye hediye ve akçeler gönderdikleri gibi payitaht tarafından donanma ve askere ihtiyaç duyulduğunda kısa zamanda gerekli yardımlarda bulunuyorlardı. (Kavas, 2011: 47) Osmanlı idaresi altında eyaletin tarihi dört döneme ayrılır: Osmanlılar'ın tam hâkimiyetindeki ilk valiler dönemi, kendi başına buyruk yöneticiler kabul edilen dayılar dönemi (yeniçeriler), yarı bağımsız eyalet konumuna geldiği Karamanlı hânedanı dönemi, merkezî idareye doğrudan bağlandığı ikinci valiler dönemi. Trablusgarp eyalet haline getirildikten sonra uzun süre merkezden tayin edilen beylerbeyi unvanlı valilerce idare edildi. Burada tımar sistemi uygulanmadı. Zamanla bu idare değişen Osmanlı idarî-malî anlayışının bir yansıması olarak ocaklık şekline dönüştürüldü. 1798 yılına kadar idare Karamanlı ailesine mensup kimselere veraset yoluyla intikal etti. Karamanlı soyundan gelen Yûsuf Paşa'nın merkezden vali sıfatıyla tayini üzerine yeni bir dönem başladı. Trablusgarp mahallî yönetimi başlangıçta beylerbeyinin idaresinde beş üyeli divandan oluşuyordu. Adlî işler Hanefî ve Mâlikî müftüleri tarafından halledilirdi. Divan üyeleri haznedar, defterdar, yalî kethüdâsı, atlar ağası ve beytûlmalciden ibaretken daha sonra Arap ağası ve kuloğlu başağası divana girmeye başladı. İlk dönemlerde Garp ocakları kendi içinde sancak beyliklerine, mutemetliklere ve mütesellimliklere ayrılıyordu. Vergiler beylerbeyleri tarafından çıkarılan devriyelerce toplanıyordu. Dayılar döneminde yeniçeriler, halk arasında en saygın sınıfı oluşturan murâbitlara özenerek kendilerini bu adla andırlarsa da ahali arasında "karakoloğlu"ndan gelen "kuroğlu / kuloğlu" ismiyle tanındı. İçlerinden seçtikleri "dayı" lakaplı reisleri valilerle devamlı rekabet halindeydi. Fakat zaman zaman güçlü valiler onların nüfuzunu kısıtlıyordu. Dayılar döneminde Trablusgarp yine de gelişmesini sürdürdü; Osmanlı hâkimiyetinin devamı sağlandı. Karamanlılar ise burada bir nevi hânedan oluşturdular, kendilerini emîrû'l-mü'minin diye takdim etmeye çalıştılar(Kavas, 2012: 288).

Karamanlı ailesi, Trablusgarp eyaletinde, "dayılar devrinin" karışıklıklarına son verip, ocak yeniçerilerini sıkı bir şekilde itaat altına alarak, istikrarlı bir idare

kurmayı başarmıştır. Ancak bu dönemde Osmanlı merkezi idaresinin Trablusgarp'taki gücü sarsılmaya başlamış ve devlete olan bağlılığın giderek zayıflamasıyla da buradaki Osmanlı hâkimiyeti şekli bir bağlılığa dönüşmüştür. Karamanlılar devrinde Trablusgarp, adeta bağımsız bir devlet görünümü arz etmektedir. Öyle ki Trablusgarp valileri yabancı devletler ile savaş ve antlaşmalar yapmışlardır(Orhan, 2010: 6).

Halkın 1519'dan itibaren Osmanlı'ya katılma talepleri, 15 Ağustos 1551'de Kanuni Sultan Süleyman devrinde, Turgut Reis ve Sinan Paşa'nın gayretleriyle karşılık bulmuş ve eyalet olarak teşkilatlandırılan Trablusgarp, Osmanlı himayesine dâhil edilmiştir(Değer, 1988:1).

Garp Ocakları'nın idaresi, imparatorluğun diğer eyaletlerine göre daha farklı olmuştur. Bunlar salyaneli ve müstesna eyaletlerdir. İdare bakımından olduğu kadar vergi yükümlülükleri yönünden de farklı uygulamaya tâbi olmuşlardır. Bu farklı uygulamaların sebepleri; coğrafi bakımdan merkeze uzaklıkları, balkının kısmen göçebe ve aşiretler halinde olması, mezhep farklılıkları ve Hristiyan ülkelerle savaş durumu olarak sıralanabilir. Birer beylerbeyi tarafından idare edilen Garp Ocakları'nda tımar sistemi uygulanmamaktaydı. Fetihten sonra her beylerbeylikte yeniçerilerden belli sayıda muhafız gücü görevlendirilmiştir. Bunlar Garp Ocakları'nın ilk askerî nüvesini meydana getirmiştir. Ayrıca, güçlü donanmalar da oluşturulmuştur(Sezer, 2002: 165).

Trablusgarp eyaleti, 1711 yılında Türk asıllı Karamanlı ailesinin eline geçti. Karamanlı Ahmet Bey'in kurduğu ve bu aileden gelen valilerin idare ettiği yönetim 1835 yılına kadar sürdü(Mete, 1990: 261).

Trablusgarp şehri özellikle Karamanlılar döneminde (1711-1835) dış baskılarla karşılaştı. Karamanlı beylerinin Avrupa'dan ve Amerika Birleşik Devletleri'nden buraya gelen ticaret gemilerinden vergi almaları ciddi problemlere yol açtı. 1663'te İngiliz, 1728'de Fransız donanması şehri top ateşine tuttu. Özellikle Amerika 1796'da bu vergiyi ticaret gemilerinin güvenlik içinde seyretmesi için vermekteydi. 1801'de verginin miktarının artırılması ilişkileri gerginleştirdi Karamanlı idaresine karşı küçük bir donanma gönderildi. Trablusgarp Limanı 1801-1805 yılları arasında ablukaya alındı. Bu abluka sırasında kaptan William Bainbridge kumandasındaki Fildelfiya fırkateyni ele geçirilerek bütün askerleri esir edildi. Bunun üzerine William Eaton yeni sefer düzenleyip Trablusgarp'ın doğusundan başşehre doğru ilerledi. Ancak Derne'ye ulaştıklarında 3 Haziran 1805'te iki taraf anlaştı. 1815'te Bainbridge ve Stephen Decatur kumandasında yeni bir Amerikan donanması Trablusgarp önlerine kadar gelerek Karamanlı beylerbeyine isteklerini zorla kabul ettirdi. Trablusgarp şehrinde XX. yüzyılın

başında çoğu tarihî değere sahip on cami, otuz bir mescid, kırk medrese, bir rüşdiye mektebi, on yedi sıbyan mektebi, iki kız mektebi, iki tekke, beş zâviye, yirmi han, 2470 ev, 1100 dükkân, elli mağaza, dört hamam, elli kahvehane, bir ateş değirmeni, yetmiş iki su değirmeni, iki sabunhane, bir debbağhane, üç eczahane, iki hastahane ve yirmi üç fırın bulunmaktaydı. 1910'lu yılların başında nüfusu 18.000'i müslüman, 4000'i yahudi, 3000'i ecnebi olmak üzere toplam 25.000 civarındaydı. Şehirde ve buraya bağlı yerlerde yaşayan ahali başta Berberî asıllılar olmak üzere Araplar, Tevârikler, Tîbûlar, Türkler, Kuloğulları, Sudanlılar, yahudiler ve Avrupalı göçmen hristiyanlardan meydana gelmekteydi(Kavas, 2012: 288).

Karamanlı valiler içinde hânedanın kurucusu Ahmed Paşa, oğlu Mehmed Paşa ve bunun torunu Yûsuf Paşa gibi üç önemli vali bu döneme damgasını vurdu. 1835'te tekrar merkeze bağlanan Trablusgarp'ta Tanzimat ve teşkilât-ı cedîde esnasında Bingazi ayrı bir mutasarrıflık şekline dönüştürüldü. Mahmud Nedim Paşa zamanında eyaletler sancaklara, kazalara ve nahiyelere ayrılarak yeni bir idarî taksimata gidildi. Merkezden kaymakam ve nahiye müdürü gönderilmeyen yerlere yerlilerden nüfuz sahibi kimseler kuvvetli kefaletlerle memur tayin edildi. Kazalarda nüfus kayıtları tutulup vergiler yeniden düzenlendi, ahaliye nüfus hüviyet cüzdanı ve bir nevi pasaport olan Mecidiye mürûr tezkiresi verilmeye başlandı (Kavas, 2012: 288).

1864 tarihli Vilayet Kanunnamesi yürürlüğe girince, Trablusgarp eyaleti vilayet olmuş ve 1877 tarihli kanunla da Bingazi, Deme ve havalisi doğrudan İstanbul'a bağlı müstakil bir sancak haline getirilmiştir. Trablusgarp ve Bingazi Kanuni Sultan Süleyman devrindeki fetihten, İtalyanlar ile imzalanan "Quchy (Uşi) Antlaşmasına kadar üç buçuk asır boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır(Orhan, 2010:7).

1872'de Trablusgarp vilâyeti ve Bingazi müstakil sancağı adını aldı, fakat 1879'da Bingazi Dahiliye Nezâreti'ne doğrudan bağlı müstakil bir vilâyet oldu. Osmanlı idaresinde 100'e yakın valinin görev yaptığı eyalette Turgut Reis başta olmak üzere Sakızlı Mehmed Paşa, Karamanlı Ahmed Paşa ve Yûsuf Paşa, Ali Asgar Paşa, Mehmed Emin Paşa, Hacı Ahmed İzzet Paşa, Mustafa Nûri Paşa, Mahmud Nedim Paşa, Ali Rızâ Paşa, Mustafa Âsım Paşa, Ahmed Râsim Paşa, Hâfız Mehmed Paşa, Müşir Receb Paşa gibi valiler faaliyetleri ve hizmetleriyle öne çıktı. En çok valinin tayin edildiği ikinci valiler döneminde Ahmed Râsim Paşa'ya kadar geçen kırk yedi yılda yirmi beş vali görev yaptı. Valiler arasında beylerbeyi pâyesıyla vezir, paşa ve müşir rütbeli olanlar çoğunlukta olup diğerleri dayı, bey, çavuş unvanıyla bilinir. İçlerinde Hacı Ahmed İzzet Paşa ile Ali Rızâ Paşa gibi iki dönem valilik görevinde bulunanlar vardır. Trablusgarp'ta özellikle kuloğulları yerli asker sınıfı oluşturarak farklı bir sosyal tabaka meydana getirmişti. Gerekli

zamanlarda 1200'ü süvari 5000 mevcutlu bu yardımcı kuvvet mensupları düzenli kuvvetlere destek için silâh altına alınırdı. Kumandanları ise valilerce içlerinden tayin edilen "şeyhülbeled" unvanlı nüfuz sahibi bir memurdu. Bunlar bilhassa tahsilât için görevlendirildiklerinden vergiden muaf tutulmaktaydı. Fakat düzenli askerlerin gelmesiyle birlikte kuloğullarının görevleri azaldığı için muafiyet durumları da kaldırıldı. Trablusgarp vilâyetinin gelirleri düzenli (herkesin bütçesine uygun vergi ve askerlik bedeli), düzensiz (arazi mahsullerinden alınan şer'î öşür, gümrük, tütün, diğer ticaret malları), muhtelif (tuz,orman, madenler, posta, telgraf) vergilere ve esir ticaretine dayanmaktaydı. Trablusgarp ve Bingazi'nin yıllık geliri toplamı 400.000 dolar (1.000.000 frank) tahmin edilmekteydi. Bu gelirlerin dörtte üçü vilâyetin idarî giderlerine harcanır, dörtte biri devlet hazinesine gönderilirdi. 1551'de Trablusgarp, Murad Ağa tarafından ele geçirildikten sonra bugünkü Tunus sınırları içinde yer alan Kafsa, Kabis, Sefâkus, Manastır, Kayrevan ve Mehdiye gibi şehirlerle Cerbe adası buraya dahil edildi. 1574'te Tunus'un kesin biçimde ele geçirilmesinin ardından bu yerler iki eyalet arasında çekişme konusu oldu. XX. yüzyılın ilk yıllarında Trablusgarp vilâyeti merkez sancağı (dokuz kaza, altı nahiye), Lübde sancağı (dört kaza, iki nahiye), Cebeligarbî sancağı (üç kaza, dört nahiye) ve Fizan sancağı (dört kaza, sekiz nahiye) yirmi kaza ve yirmi nahiye merkezinden oluşuyordu. Trablusgarp vilâyeti birinci sınıf vilâyetlerden olup Fizan birinci sınıf, Lübde ikinci sınıf ve Cebeligarbî üçüncü sınıf sancaktı. Osmanlı Devleti memurlarının büyük çoğunluğu vilâyet merkezinde görevlendirilmiştir(Kavas, 2012: 288).

III. Trablusgarp Savaşı'na Giden Süreç

Sömürgecilik yarışında geç kaldıklarının farkında olan İtalyanlar, kolayca ulaşabilecekleri Kuzey Afrika'ya yöneldiler, İtalyan emperyalizmi kendisine ilk sömürge alanı olarak Tunus'u seçti. Roma İmparatorluğu'nun eski bir eyaleti olan Tunus, coğrafi bakımdan İtalya'ya yakınlığı yanında sürekli artmakta olan İtalyan nüfusunun yerleşmesi için de uygun bir bölge idi. Tunus'a İtalyan hükümetleri tarafından teşvik edilen yoğun bir göç başladı. Viyana kongresi sırasında Tunus'ta 2000 Fransız'a karşılık 10.000 İtalyan yaşıyordu. Ne var ki, Tunus'a göz diken yalnızca İtalya değildi; 1830 da Cezayir'e yerleşen Fransa'da yıllardır Tunus ile ilgileniyordu. 1881'de Fransa'nın Tunus'u işgalinden sonra İtalya, Kuzey Afrika'daki son Osmanlı toprakları olan Trablusgarp ve Bingazi'yi müstakbel sömürgeleri olarak görmeye başlamıştır(Kurtcephe, 2015: 201).

İtalyanların, stratejik açıdan Kuzey Afrika'nın iç bölgelerine doğru üç yönde de yayılarak daha iddialı kolonileşme planları için tutunma noktası, artan nüfusun beslenmesinde potansiyel bir tarım alanı, sanayinin işleyeceği yeni bir hammadde kaynağı ve işçi sınıfı için istihdam sahası olarak gördükleri Trablusgarp, 1881 Tunus

hüsranı sonrasında İtalyan dış politikasının ana ilgi odağı haline gelmiştir(Karataş, 2015: 201).

Avrupa'nın büyük devletlerinin sömürge edinme çabalarının gerisinde kalmak istemeyen İtalya, gözünü Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki toprağı Trablusgarp'a dikti. Bu amaçla önce diplomatik temaslara başladı. 1900'de Fransız Hükümeti İtalya'nın 'Trablusgarp konusundaki isteklerini kabul etti. 1902'de İngiltere, İtalya'nın oradaki faaliyetlerine itiraz etmeyeceğine söz verirken; Avusturya-Macaristan da İtalya'ya bu konuda serbestlik verilmesini kabul etti.(Hayta, 1994: 131) Fas'taki Fransız faaliyetleri (1905-1911) ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhaki (1908), İtalya'nın göz diktiğı Trablusgarp ve Bingazi'yi ele geçirmek için resmen harekete geçmesine neden oldu ki İtalyan basını da Fransa ve Avusturya'nın bu faaliyetlerine karşılık olarak Trablusgarp'ta harekete geçilmesi yönünde yayınlarda bulunuyordu (Hayta, 1994: 131).

Bosna-Hersek'in alınmasının yol açtığı gelişmeler Osmanlı Devleti'nin başına bir de Trablusgarp Savaşı'nı çıkardı. Daha Boğazlar konusunda harekete geçmeden Avusturya'nın bu ilhaki, Rusya'nın hiç hoşuna gitmemişti. Boğazlarla yakından ilgili devletler üzerinde baskı yapabilmek için yanına Avusturya'dan başka bir devletin desteğini almak gerekiyordu. Öte yandan İtalya, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i almasını en az Sırbistan kadar tepkiyle karşılamıştı(Sander, 2003: 322)

İtalya yarımada devletlerinin dış politika kalıplarına uygun olarak, Adriyatik denizinin kıyılarına yerleşip kendini güvenlik altına almak istiyordu.(Sander, 2003: 322) İtalya birliğini geç kurması yüzünden sömürgecilik siyasetine de geç atıldı ve bu sırada artık sömürge olmaya elverişli topraklardan hemen hepsinin, diğer sömürgeci devletler arasında paylaşılmıştı (Üçok, 1975: 202).

İtalya Afrika'da, özellikle Tunus ve Trablusgarp ile Etiyopya'yı ele geçirmek ve bu ülkeleri birleştirerek bir kuzey - doğu Afrika imparatorluğu kurmak emelinde idi. Ancak Tunus 1881 yılında Fransızlarca işgal edilmiş, çok geçmeden İngilizler de Mısır'a yerleşmişlerdi (1882). İtalyanların Kızıldeniz kıyılarında elde ettikleri topraklardan Etiyopya içerilerine sarkarak bu verimli ve geniş ülkeyi ele geçirmek yolundaki bir girişimleri de, 1 Mart 1896'da, Adua'da Habeşliler'ce büyük bir yenilgiye uğratılmaları ile suya düşmüştü. Şimdi İtalya, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki karışıklıklardan faydalanarak hiç olmazsa karşı kıyı durumunda bulunan ve sömürge ol maktan çok, stratejik önem taşıyan Trablusgarp ve Bingazi'yi (= Libya) ele geçirmeğı ve sonra buradan Afrika'nın içlerine doğru topraklarını genişletmeğı tasarlıyordu. İtalya türlü fırsatlarla, Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan kuzey Afrika topraklarını ele geçirmek yolunda diğer büyük devletlerin hoşgörülerini elde etmeğı de savsaklamamıştı(Üçok, 1975: 202).

Ültimeatomun hemen ardından Babıali, İngiltere ve Almanya'ya telgraflar çekerek bu devletlerden barışı sağlamak üzere araya girmelerini istemiştir.(Şeber, 2011: 238) Mahmut Şevket Paşa bu iş için Berlin'e gönderilmiş, Londra sefiri aracılığıyla da İngiltere'nin desteği sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak zaten senaryonun içinde bulunan İngiltere ve Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğuna bu konuda yardımcı olamayacaklarını bildirmeleriyle birlikte, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti altına aldıkları anlaşmaların da bir hükmünün kalmadığı görülmüştür. Bununla beraber Almanya, Osmanlı Devleti'nin isteğini geri çevirirken sert bir üsluptan ziyade uygun bir dil kullanmak suretiyle Osmanlı Devleti'ni karşısına almaktan da uzak durmuştur (Şeber, 2011: 239).

IV. Risalenin İçeriği ve Sonuç

Ele alınan risalenin başında Trablusgarp tanıtılmıştır. Yazar risalesini Trablusgarp savaşı vesilesiyle bölge, İtalya ve yerli halk hakkında çeşitli bilgiler vermek amacıyla yazdığını ifade ettikten sonra İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açtığını okuyuculara duyurmaktaydı. Yazar, İtalyanların savaşa giriş şeklini eleştiren ve onların medeniyetten yoksun olduğunu dile getirmiş ve savaşın nasıl başladığını anlatmıştı. Yazar bu savaşta Osmanlı Devleti'nin haklılığını farklı açılardan dile getirdikten sonra kaleme aldığı risaleyi neden kaleme aldığını tarihi, dini ve siyasi açılardan yorumlamıştı. Bu noktadan sonra yazar İtalyan tarihi hakkında bilgi vermeye başlamış ve mevcut İtalyan krallığının gerçekleştirdiği haydutluklarla büyük devlet olmaya layık olmadığını dile getirmişti. Bu bağlamda İtalya'nın kendi tarihine ihanet ettiğini dile getirmiş ve İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik girdiği son girişimin bir savaş değil olsa olsa bir tür eşkıyalık olduğunu savunmuştu. Yazar bundan sonra savaşın başlama sürecini "Hülasa-i Vekayi'-i Harbiye" başlığı altında incelemişti. Yazara göre İtalya'nın Osmanlı'ya saldırması ultiatonu takip eden bir deniz saldırısıyla gerçekleşmişti. Bunun ardından İtalya ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen diplomatik yazışmalara kapsamlı bir şekilde değinen yazar daha sonra da sadece Trablusgarp değil bütün Afrika hakkında coğrafi ve beşeri çok çeşitli bilgiler vermiştir.

Risalede İtalyanların sözde medeni oldukları aslında yirminci asır seviyesinde bulunmadıkları ve bu savaşı çıkarmakla işledikleri cinayetleri tarih unutmayacaktır denilmiştir. Aslında savaş konusunda Avrupa ve Amerika'nın Osmanlı Devleti tarafından belirlenmiş ancak İtalya'nın Avusturya ve Almanya ile müttefik olması sebebiyle bunlardan güç aldığı ifade edilmiştir. Yirminci yüzyılın başında Avrupa'da Almanya, Avusturya ve İtalya'nın üçlü ittifakı oluşturduğu, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın üçlü itilafı meydana getirdiğine vurgu yapılmış, bu

manzara karşısında İtalyanların emel ve ihtiraslarının müttefiklerine bağlı olarak geliştiği ve arttığı Osmanlı'nın Roma sefirinin ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Metin Trablusgarp harbinin gelişmesi üzerine Hakkı Paşa kabinesinin istifa ettiğini ve Sait Paşa kabinesinin kurulduğunu belirtmiştir. İtalya'nın günümüzde gücüne ve müttefiklerine güvendiği, Osmanlı Devleti'nin ise hakka güvendiğine metinde vurgu yapılmıştır. Ayrıca İtalya ile hemhudut olunsaydı, Osmanlı Devleti'nin başarılığı olacağı işaret edilmiştir. Trablusgarp'ta yaşayan Osmanlı dindashlarının layıkıyla savunulabileceği bir ortam doğabileceği vurgulanmıştır. Bu sırada Avrupalı devletlerin sömürgecilik yarışında kendilerine hedefler koyduğu anlatılmış ve bu çerçevede İtalya'nın da gözünü Trablusgarp'a diktiği ve burayı sömürgeleştirme hedefini gerçekleştirmek istediği dile getirilmiştir.

İşte İtalya bu çerçevede ultiatomunu Osmanlı Devleti'ne vermiştir. Sadrazam Hakkı Paşa beş sayfalık ultiatomu almıştır. Bu durum Osmanlı Devleti tarafından değerlendirildikten sonra alınabilecek önlemler görüşlmüş ve İtalya'ya karşı takip edilecek hareket tarzının ne şekilde gerçekleştirileceğine ilişkin görüşmeler yapılmıştır. Buna bağlı olarak Babialı aldığı kararları cevabi bir notayla İtalya'ya bildirmiştir. İtalyanlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup subayların Trablusları İtalyanlar aleyhine tahrik ettiğini ileri sürmüş ve bunun için Osmanlı Devleti'nin tedbir almasını talep etmişlerdir. Halkın galeyana geldiği bu olayların önlenmesi istenmiştir. Osmanlı Devleti verdiği karşı notada İtalyanların emniyetlerini zedeleyen bir durum olmadığını ve bazı İtalyan ailelerin Trablusgarp'tan göç etmelerinin yersiz endişelere dayandığını bildirmiştir. Yeni bir nota verilmiştir. Osmanlı Devleti verdiği karşı notada orada görev yapan memurlarının sadece İtalyan memurlarına değil diğer yabancı memurların yaptıkları tahriklere karşı tedbir aldıklarını bunun ötesinde herhangi bir şey yapmadıklarını ve deniz aracı olan vapurların uygun bir şekilde seferlerini yapmaya başladıklarını söylemiştir. Askeri nakliyatın da bu gemilerle yapıldığının gözlendiği ve İtalya'nın gemilerle asker getirmesinin ileride sıkıntı yaratacağını bildirmiştir. Bunun bir işgal anlamına geleceği ve bunun için gerekli tedbirlerin alınması için kendi askeri kıtalarına verdiğini söylemiştir. Bu karşılıklı ultiaton verme hadiseleri bu şekilde sürüp giderken Trablusgarp ve Bingazi'de asayiş ve inzibat endişe verici bir hal almıştır. Bu sırada bölgenin ekonomik durumu da bozulmuştur. Bu gelişmeler İtalyan kraliyet askerlerinin vahim bir askeri işgale girişmesine yol açmıştır. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin direnmesi son derece doğal olduğu dile getirilmiştir. Bu şekilde karşılıklı ultiatonların verildiği risalede bundan sonra Hakkı Paşa kabinesinin istifanamesinin sureti verilmiştir.

Risalede Sultan Mehmet Reşat'ın Sait Paşa'yı sadarete getirmesine ilişkin hattı hümayuna da yer verilmiştir. Bunun ardından risalede hükümet tarafından

basına resmi bir beyanname verilmiş ve bu beyannamede Eylül'ün on beşinde İtalya'nın devletler arası hukuka aykırı olarak Trablusgarp ve Bingazi'ye asker çıkardığı ve Osmanlı Devleti'ne harp ilan ederek haklarına tecavüz ettiği bildirilmiştir. Risalenin bundan sonraki kısmında Harbiye nezaretinin gözetimi altında Trablusgarp'ın örfi idareyle yönetildiği belirtilmiştir. İtalya'nın askeri saldırısının bu düzene zarar verdiği ve gerekli önlemlerin alınması için çeşitli noktalara asker sevk edileceği ifade edilmiştir. Bundan sonra bütün vilayet ve sancaklara yazılan telgrafname metni yer almıştır. Bu metinde İtalyanların politikaları ve Trablusgarp'ta gelişen olaylar anlatılmıştır. Risalenin bundan sonraki kısmında yeni oluşan Sait Paşa hükümetinin içindeki vekillerin ismi yer almıştır. Bundan sonra risale Trablusgarp bölgesi hakkında tarihi ve coğrafi bilgilerle devam etmiştir. Risalenin bu kısmında sadece Trablusgarp'ın değil aynı zamanda Afrika'nın coğrafyası, yüzey şekilleri, iklimi ve bitki örtüsü hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca kıtanın öne çıkan dağları nehirleri, çölleri hakkında kapsamlı malumat sunulmuştur. Yine Akdeniz hakkında bilgiler verilmiş ve Akdeniz'e sahip çıkma konusunda Fransızların ileri sürdüğü iddialara işaret edilmiştir.

Bu arada Türkiye ve İtalya arasında ilan edilen savaşın Avrupa'nın ticari ve mali durumuyla siyasi konumu üzerinde bir baskı oluşturduğu dile getirilmiş, İtalyan emellerinin bilinmeyen emeller olmadığı açıkça kabul gördüğü ifade edilmiştir. Özetle Trablusgarp harbi genel bir endişeyi de beraberinde getirmiş ve Akdeniz'deki ticari faaliyetleri zedeleyeceği Hindistan yolunun güvenliğini tehlikeye sokacağı ve İngiltere'nin bu durumdan olumsuz etkileneceği düşünülmüş, aynı zamanda Ege adalarının da bu çatışmalardan olumsuz etkileneceği anlaşılmış ve durum karışık bir mesele halini almıştır. Avrupa'da bir endişe ortaya çıkmıştır. Türkiye-İtalya savaşı Paris'te de Londra ve Berlin'deki büyük vapur şirketlerinin Akdeniz'deki menfaatlerini zedelediği düşünülmüştür. Fransız çıkarları ve Fransız sermayesinin çıkarları Osmanlı demiryolları için yapılan harcamaların tehlikeye düştüğünü anlaşılmıştır. Bu vahim durumdan Fransa'nın Marsilya limanının olumsuz etkileneceği keza Almanya ticaretinin de darbe yiyeceği gerçeğinin açıklığı ortaya konulmuştur. Bu sırada bölgede dört Alman bankasının faaliyet halinde olduğundan ötürü Alman finans sektörünün olumsuz etkileneceği ve Cebelitarık yoluyla Cezayir'den gelen kömür ticaret hattı da riske girmiştir. Tüm bu sebeplerden ötürü büyük devletlerin mali menfaatleri zedeleniyordu. Tüm bu hassas dengelere rağmen Akdeniz'de cereyan eden bu savaşın ne kadar tehlikeli olduğu vurgulanıyordu.

Bundan sonra Afrika'nın iklim durumu, yağış rejimi, havası ve başta demir ve bakır olmak üzere kıtanın maden kaynakları ve son olarak da kıtada yaşayan halkların kültürleri ve inanç yapıları hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Sonuç olarak bu risale topluca değerlendirildiğinde Trablusgarp savaşının çıktığı sırada İtalya ve Osmanlı Devleti'nin durumu Osmanlı Devleti'nde meydana gelen hükümet değişikliği, Avrupalı devletlerin genel çıkarları ve Akdeniz'in ulaşım ticaret bakımından değerine vurgu yapılmış ve hem Trablusgarp ve hem de Afrika kıtasının coğrafi özellikleri açıklanmıştır.

Ek Risalenin Transkripsiyonu

Vatanın bir 'uzv-u kıymetdârı olan Trablusgarp Vilayeti hakkında ma'lûmât-ı tarihiye ve coğrafyaya, Trablusluların 'adât-ı ahlakına ve düşman-ı vatan olan İtalya'ya dair ma'lûmât ve vekâyi'-i harbiye ile vesâik-i resmîyeyi muhtevîdir." "Avrupa'nın en müterakki, mütemeddin muazzam ve bize mehab bildiğimiz devletlerden biri olan İtalya bugün senelerden beri perverde eylediği bir fikri nâmerdane bir surette izhar etdi. Trablusgarp'da menâfî'i bulunduğundan ve güya su-i muamele gördüğünden bahz ile bize ilan-ı harb etdi.

Kuvvet-i hakka galebe eder diyerek bize taarruz ediyor fakat bilmek icab eder ki kuvvet-i hakka muvakkaten galebe edebilir. Bizim bildiğimiz hak malub olamaz. Hak ve adelet daima yerini bulur. Biz hakka güveniyoruz. İtalya ise bizden ziyade olan kuvvetine güveniyor. Dünyada eğer bir hak varsa, elbet o hak yerini bulur! Bu defa devletimiz ile İtalya arasında zuhur eden harbe Trablusgarp vilayeti sebep oluyor. Eminim ki Trablusgarp'ı bilenler, o kıt'a-i vâsi'a ve mübarekeye dair malumatı bulunanlar bunun gibi İtalya ve İtalyalıları da bilmeyenler çokdur. Şu esere Trablusgarp, Fizan ve Bingazi'ye ait bütün malumat-ı tarihiye ve coğrafyeyi eşgal ve tasavir-i lazıme ihtiva edecektir. Bu eser hey'et-i umumiyesi itibariyle hem bir tarih-i harb hem de o kıt'at-ı mübarekeye aid malumat-ı tarihiye ve coğrafye ile ahalisinin âdâd ve ahlakından sanayi ve ticaretinden bahsedecek dindaşlarımız, kardaşlarımız bulunan Trablusluları aynı zamanda düşmanımız olan İtalya ve İtalyalıları bizde tanıştıracaktır. El hasıl eserimiz bir (tarih-i harb) vazifesini ifa edecektir. Eserin her suretle tekmili için el sene-i şarkiye ve garbiyede bu hususa aid âşâr tetkik ve tettebu' ve âşâr-ı mezkûredeki malumat cem ve telfik edilmiştir. İntişar edecek nüshalar eserin kıymet ve ehemmiyetini göstereceği için bundan ziyade tafsilatı zevâidden addettik. Zahirde nâgihani ve fakat hakikatde senelerden beri perverde idenlerin İtalya'nın Trablusgarp hakkındaki hissîyât ve ihtirâsâtı bayram ertesi birden bire alırsız işti'al oldu. Yirmi dört saatlık bir müddeti mutazammın ultimatounu müteâkib vakti mu'ininden evvel sevâhilimizden bazısıyla birkaç torpidomuzu topa tutdu.

Kadimden beri haydud yatağından başka bir şeyi olmayan İtalya Kraliyeti ile medeniyet kisvesi altında birer hayduddan başka bir şeyi olmayan İtalyanlar nasılsa düvel-i mütemeddine ve müterakkiye arasında ahz-ı mevkii edebilmişlerdir." "İtalya Krallığını vücuda getiren meşahir-i Roma'da Panteon'da medfun bulunuyor. Panteon mabedini tezyinat ve ihtişâmı, medfun bulunan kahramanlara ihtiram ve ihtisâsâtı bir kat daha tezyid ediyor." "Fakat şimdi Devlet-i Aliyye'ye karşı cenk ve cidal iden İtalyanlar asla bu mabedde yatmağa layık değillerdir. İtalya kumadanların cebhelerini zaferle tezyid edecek muharabe-i hâzıraya Avrupa'nın hiçbir tarafında harb nazarıyla bakılmamaktadır. İtalyanlar bile verdikleri ultimatonda harb ve ilan-ı harb demekden utanarak "hâl-i harb" demişlerdir." "İtalyanlar açık bir liman bulunan Trablusgarp'ı bombardıman etmeleriyle fezâil'i insaniyeden büsbütün mahrum bir sefil olduklarını alemi medeniyet ve insaniyete karşı izhar ve isbat etmişlerdir.

İtalyan medeniyet ve insaniyeti pek acı oldukları halde hastaları aldatmak için üzerleri yaldızlanan habbelere pek benzemektedir. Üzerlerinden yıldız tabakatı gidince habbelerin mahiyeti meydana çıktığı gibi İtalyanların da yüzlerindeki sahte medeniyet nikabı düşünce müzâyât-ı insaniyeden mahrum nasıl bir mahluk olduklarını tabir-i diğerle cilliyetlerini meydana çıkarmışlardır.

İtalyanların bu cinayet-i siyasileri yirminci asır medeniyet ve marifeti için bir şindir?, bir lekedir bu lekeyi hiçbir şey temizleyemeyecektir. Sahâif-i tarih akvam ve milelde bu cinayetde kaydedilmiş bulunacaktır.

Gerçi asr-ı hazıra kadar her devlet arazi ahz-u istimlak etmişlerse de bu türlü görülmemiştir denebilir.

Bugün Avrupa ve Amerika hemen kâmilan bizim lehimize. Hak ve hakikat tarafı olan gazeteler fezâil-i ahlakiyemize dair imla-yı sütun etmektedirler fakat bu lehderanın bize ne dereceye kadar fâide bahş olacağı muhtac-ı mülâhaza görürüz. Çünkü hakâyık-ı bedhiyedendir ki her zaman ve mekanda “kavi”nin hatırı sayılır bugün İtalya düvel-i muazzama yanında olduktan başka Avusturya ve Almanya’nın da resmen müttefikidir. Fransa ve bitahsis İngiltere ile birtakım mesâil-i siyasiyeye aid ittilafatı, dostluğu vardır. Biz ise infarad tabir-i aherle herkesle dost geçinmek politikasını ittihaz etmişiz. İngiltere gibi bir devlet kuva-yı ? hal-i inkıradta yaşayamayacağını bir tecrübe-i medide ile anlayarak bir müttefik bulduktan sonra bizim bu halde bulunmadığımızı doğrusu akıl erdirilemez.

Bugün Avrupa’da iki hey’et-i düveliye vardır. Bunlardan biri Almanya, Avusturya, İtalya’dan ibaret bir “ittifak-ı müselles” ve diğer tarafta İngiltere, Fransa ve Rusya’dan mürekkebe bir “İtilaf-ı müselles” vardır. Avrupa ve hatta bizim gazetelerin verdiği malumata göre biz bunlardan birine intisab edememekten kendimize hafi, celli bir ?, bir müttefik bir mehab bulamadıktan ve iki tarafı da tam manasıyla mütesabiyen kullanamadıktan başka ittifak-ı müselles tarafına lüzumundan ziyade meyl-ü inhimakin gösterdiğimiz ve itilaf-ı müselles tarafından ise inhırak ve tebaidimiz Roma sefirliğinden gelen kabine reisimizin ve kabinemizin Trablus hakkındaki müzâkarât ve mukarrerâtı aleniyete çıkan İtalya amal ve ihtirâsâtına karşı tedabir-i mukteziyede bulunmayı ve Trablus’un vakti zamanında tahkim ve tarsim ettirtilmemesi ahvalin bu renge girmesine ba’is olmuştur.

İşin bu dereceye döküldüğünü gören Hakkı Paşa kabinesi istifa etmiş ve kendisini sadr-ı esbak Sait Paşa istihlaf etmiştir.

Elyevm İtalya kuvvete, biz ise hakka güvenerek hareket ediyoruz. Düşmanımızın gafletinden biri de güya en za’if bir zamanda bulunduğumuzdur.

Halbuki mevkimiz sağlam ve kavidir.

İtalya ile amm-i hudud olsaydık Osmanlıların nasıl birer Gazanfer olduklarını onlara da gösterir idik. Trablus’a maddeten imdad ve muavenetde bulunamamakla beraber Trabluslu dindaşlarımızla manen müttehid ve müşterekiz orada binlerle ehl-i İslam’ın Trablus’u layık olduğu nisbetde müdafa’a edeceklerini emin olabiliriz.

*

**

Fransa Afrika’yı şimalde Cezayir’i, Tunus’u aldıktan sonra ahiren Fas’ı da ele geçirmek istiyordu. Almanya bundan hissedar olmak istedi. İngiltere, İtalya ve Rusya’yı irzâleden Fransa karşısında Almanya’yı bulacağını ümid etmiyordu. Nihayet bazı tabizadda bulunarak onu da iskad etti. Herkes birer suretle eline geçirdiği yerden müstafik olurken elbet bizim makamacılar da sükut edemezlerdi, öteden beri matmah-ı nazarları olan Trablusgarb’ı zabt ve istila için Avrupa’nın muaffakat-ı zimmiyesiyle ortaya atıldı.

Şimdi ortada baş başa kaldı. Avrupa'nın adalet ve insaniyetine müracaat eyledikse de müsemmer olamadı. Kimseden imdad ve muavenet ümid ve intizarında değiliz. En hakiki dostlarımızdan bile cevap-ı red aldık. Bize İtalya ile itilaf tavsiye ediyorlar. Onunla itilaf ise mümkün değil. Şu halde hükümet ile milletin müttehiden hareketi lazım. Bunu gazetelerimizde beyan ve tavsiye ediyorlar. Karilerimiz vekayi-i cariyeye hakkında ceraid-i yevmiyemizde tafsilat-ı lazımeyle takib eyledikleri için hulasamızda bundan ziyade i'ta-yı malumat edilememesi tabi-idir. Zaten zemin ve zaman da müsaid değildir.

İtalya'nın Ültimatomu

İtalya maslahatgüzarı Mösyö Martino [Perşembe on beş Eylül] saat bir raddelerinde Sadrazam Hakkı Paşa'nın nezdine gelerek devlet matbuası namına beş sahifelik mufassal bir ultipton tebliğ etmiştir. Ültimatomda Trablusgarb'ın İtalya için son derece haiz-i ehemmiyet olduğundan, Trablus'da imar ve terakki namına şimdiye kadar bir şey yapılmadığından İtalya'nın teşebbüsatına daima ika'ı mümani'at edildiğinden bahs olunmuş, şerâit-i hâzıra dairesinde müzakereye girilmesi ? haysiyet olacağı söylenmiş, binaenaleyh ol emirde İtalya'nın Trablusgarb'a girmesi ve sonra müzakarâta başlanması icab edeceği anlaşılarak Trablus'un yirmi dört saat sarfında tahliyesi talep edilmiştir.

İlan-ı Harb Notasının Tercümesi

Tarabya Yirmi Dokuz Eylül Sene Bin Dokuz Yüz On Bir

Zirde vazi'-u'l imza İtalya maslahatgüzarı matbu mefhumu haşmetli kral hazretlerinin hükümetinden aldığı evâmiri infazen hususâtı atıyeyi zât-ı fehimhanelerine beyan ile iktisab-ı fahr eyler.

İttihazi derece-i vücubda görülen tedâbirin kuvveden fiile isali için hükümet-i kraliyenin ahiren hükümet-i seniyyeye verdiği mühlet mucib-i hoşnudu bir cevap vürud etmeksizin münkazi oldu. Bu cevabın adem-i vürudu Trablusgarb ve Bingazideki İtalyan hukuk ve menafî'inin muhafazası emrinde hükümet ve memurin-i Osmaniyeye tarafından takib edecek hadisât müddet-i medideden beri memurin-i hükümet-i seniyye cânibinden İtalya'ya karşı takib edilen hatt-ı hareketin görece malum fakat zaruri bir neticesi olmaktan gayri bir vecih ile telakki edilemez. Memleketin arasındaki münasabat-ı muhadenet ve müsâlemet şu suretle münkati' olmuş olduğundan İtalya hükümeti bu andan itibaren kendini Türkiye ile hâl-i harbde addeyleyler. Zirde vazi'-u' imza hükümet matbuasından aldığı emre itbaen Roma'daki Osmanlı maslahatgüzarına pasaportlarının amade bulunduracağını zat-ı fehimanelerine beyan eder ve kendi pasaportlarının da bila mehal irsalini rica eder. Kraliyet dahilinde bulunan teb'a-i Osmaniyeye'nin emniyet-i zâtiyeleri, emvâl ve mesalihi için bir günâ haleden ihtiraza mahal olmaksızın temdid-i ikamet edebileceklerini de beyana hükümet-i kraliyeye zirde vazi'-u'l imzayı memur eylemiştir.

Takrirler, Notalar

İtalya hükümetinin yirmi üç eylül efrenci 1911 tarihli takiriyle Bab-ı Alinin cevabı takiri ve yine İtalya hükümetinin yirmi sekiz eylül 1911 tarihli notası ile Bab-ı Ali'nin cevabı, notası ve nihayet hükümet-i mezkurenin yirmi dokuz eylül 1911 tarihli ilan-ı harb notası suret-i mütercimeleri sırasıyla atıye ders olunmuştur:

İtalya sefaretinden yirmi üç eylül sene 911 tarihiyle varid olan takiririn tercümesidir:

Osmanlı zabitanı ile ittihad ve terakki cemiyeti adamlarının müteasssı ve cahil ahaliye İtalya ve İtalyanlar aleyhine tahrik ettiğini ve bu halin ise Trablusgarb ile Bingazi havalisinde bulunan İtalyanları emniyetlerini münseleb edecek vahim bir tehlikeye maruz bıraktığını hükümet-i matbuam suret-i mahrumanede istihbar eylemiştir.

Bir takım İtalyan aileleri kendileirini tehlikeye maruz gördüklerinden yarın havali-i mezkureyi terk edeceklerdir.

Ahvâl-i hâzıradaki âsâkir erzak ve mühimmat-ı harbiyeyi hâmil Osmanlı vapurlarının Trablusgarb ile Bingazi'ye muvasalatını hükümet-i kraliye -çünkü mezkur vapurların vürudu galeyan-ı taassubu muceb olacağı ve hükümet-i Osmaniye işbu galeyamı tezkiye heva hoşgir olsabile muvaffak olamayacağı cihetle- tebası için bari-i tehlike görmektedir.

İtalya sefaretini yirmi üç eylül sene 911 tarihli takririne cevaben göndereren takririn tercümesidir:

Trablusgarb ile Bingazi havalisinde bulunan İtalyanların tehlikeye maruz kaldıklarına dair hükümet matbuanızca vaki' olan istihbaratı mutazammın yirmi üç eylül sene 911 tarihli takririnizi aldım.

Vilayet-i mezkure âhval-i hakikiyesine tamamen vakıf olduğum halde havali-i mezkurede mütekemmin İtalyanların emniyetlerini selb edecek hiçbir tehlikeye maruz kalmadıklarını zât-ı asilanelerine teyid ederim. İtalyanların hicretleri hiçbir sebebe müstemid olmadığı gibi birden bire bir galeyan-ı taassubu vuku'u hakkında dermeyen edilen endişeleri de hiçbirşey muhak göstermemektedir. Vilayet-i saire misillü vilayet-i mezkurede emniyet ve asayişin temini hususunda uhdesine terettüb vazifeyi ifadan emin bulunan hükümet-i seniyye Trablusgarb'da bu vazifesinin tamami-i ifasına kadar bulunmakta ve bulunacaktır. Meşruhat-ı anfayı hükümet-i matbuanıza tebliğ etmenizi rica ederim.

İtalya sefaretinin 28 Eylül 911 tarihli notası tercümesidir:

Bir hayli senelerden beri İtalya hükümeti Trablusgarb ve Bingazi kıt'alarının bulundukları hal keşmekeş ve nihayet bularak havali-i mezkurenin de şimali Afrika'nın aksam sairesince iktisab edenler ayn terakkiyatdan müstefid olabilmeleri lüzum-ı notasını Bab-ı Aliyye'ye etyandan hali kalmamıştır. Medeniyetin ihtiyacâtı umumiyesi muktezâsından bulunan havali-i mezkure ile İtalya sevahili arasındaki mesafe-i kalileye mebni İtalya için birinci derece bir menfaat-i hayatiye teşkil eylemektedir. Son zamanlardaki mesâil-i muhtelif-i siyasiyede hükümet-i Osmaniye'ye halisane müzaheret göstermiş olan İtalya hükümetinin tavrı hareketine, bu ana kadar ibraz eylediği i'tidal ve sabra rağmen Trablusgarp hakkındaki efkar ve nazariyât-ı tasvib edilmekten başka fazla olarak İtalyanların havali-i atfû'l beyanda her güne teşebbüsâtı da mütevaliyen gayet mısranecarüb-i maziye ile sabit olmuş olan ve âti için bir zaman vücuda getirmek şöyle dursun daimi bir sebep-i ihtilaf ve niza' teşkil edecek olan müzakarât-ı mümâsileye girişebilecek bir halde değildir. Trablusgarb ve Bingazi'deki İtalyan konsolos memurları orada hüküm-ferma olan ve zabitan ile sair memurların-i hükümet tarafından gayet aşîkar olarak İtalya tebası aleyhine icra kılınan tahrikat sebebiyle hal ve mevkî'i son derece mühlik olmak üzere gösteriyorlar. Tahrikât-ı mezkure yalnız İtalya tebası için değil bilcümle teba'-i ecnebiyye için yakın bir tehlike teşkil etmekte ve teba'-i mezkure kendi emniyetlerinden bihakkın endişnak olarak Trablusgarb'dan bila müdded infikak ederek vapurlara binmeğe başlamışlardır.

Nakliyat-ı askeriyye sefaininin a'zamından netayic-i ciddiye hadis olacağı akdemce hükümet-i kraliye tarafından hükümet-i seniyye'ye etyan edilmiş iken sefâin-i mezkurenin Trablusgarb'a vürudu hal ve mevkî'i vahim kılmaktan başka bir netice hâsıl edebilecek muhatırate karşı ittihâz-ı tedâbir eylemek ve ceb-i müberren ve kat'isini tahmil eylemektedir.

Binaenaleyh hükümet-i kraliye ba'dazın kendi haysiyet ve menafî'inin siyanetine mecbur bulunduğu cihetle Trablusgarb ve Bingazi'yi kuvve-i askeriye ile işgale karar vermiştir. İtalya'nın tevkîf edebileceği suret-i tesviye-i yegane bundan ibarettir. Binaberin hükümet-i kraliye işgal-i mezkurun memurin-i hazıra-i Osmaniyece bir güne muhalefete uğramaması ve bu işgalin neticesi olarak ittihaiz

edilecek tedâbirin bilâ müşkilât-ı icrası zımında hükümet-i seniyyeye evâmîr-i lâzime i'ta eyleyeceğine intizar eder. Bundan husule gelecek hal ve mevki'-i kat'iyi tanzim için ileride hükümeteyn arasında akd-i itilafata ihtiyaç mes edecektir.

Dersaadet İtalya sefaret-i bu vesikanın Bab-ı Ali'ye tebliği tarihinden itibaren 24 saat zarfında bu babda bir cevap-ı kat'î i'tasını talebe memur edilmiş olub aksi halde hükümet-i kraliye işgali temine ma'tuf tedâbirin hemen tatbikine mübaşeret mecburiyetinde bulunacaktır.

Bab-ı Ali'nin 29 Eylül sene 911 tarihli cevabı notası:

İtalya'nın Trablusgarb Konsolosu: Karlo Galli

Sefaret-i kraliye Trablusgarb ile Bingazi'nin na'm-i terakkiden arzu olunduğu derece hassamend istifade olmalarına mani olan müşkülât-ı adideye vakıftır. Filhakika ahval-i bitarafane bir suretde tetkik edilecek olursa idare-i sabıkanın eseri olan bir halden dolayı hükümet-i meşrutâ-i Osmaniye'nin mu'atib olamayacağı tezahür eder. Burasının beyanıyla beraber Bab-ı Ali son üç senin vukuatını sencide-i mizan tetkik ettiği sırada Trablusgarb ve Bingazi'de İtalya teşebbüsâtına tepki ahvalde izhar-ı husumet etmiş olacağını görememektedir. İtalya'nın sermaye ve faaliyet-i sana'iesiyle memâlik-i Osmaniye'nin bu kut'asının teali-i iktisadiyesine işirak-ı nazar-ı hükümet-i seniyyede bu babda kendisine takdim kılınan tekliflerle hüsn-i kabul göstermiş olduğuna ve cıdanen mutmain olduğu gibi sefaret-i kraliye tarafından dermeyan edilen tekliflerin takib kılınan umuride kemâl-i samimiyetle takip eylemiş ve bu mesleği, İtalya hükümeti ile kemâl-i emniyet ve muhalisat dairesinde münasebat emrinde izharından hiçbir zaman halî kalmadığı azim ve emlak bir netice-i tabi'iyesi bulunmuştur. Ahiren vilayet-i müşarüniylehde İtalya'nın faaliyet-i iktisadiyesinde bir Saha-i vesî'a açacak suretde imtiyazat-ı nafi'a i'tası hakkında sefaret-i kraliyyeye vukuu bulan teklifide bu hissın cümle-i tezahüratından olmuş idi. Hükümet-i düvel-i saireye karşı ta'ahhüdâtı şamil olub mahiyet-i beyne'l düveliyeleri yalnız bir tarafın re'yi ile iptal edilemeyeceği bedihattan bulunan mu'ahadat ve mukavelatı nazar-ı dikkatten devir tutmamakta olan hükümet-i seniyye bu imtiyazatı menâfi'-i Aliyye-i Devlet ve muahadatı ahkâmı haricinde hiçbir kayıtlı takayyid eymemesiyle mütehasıs olduğu hissiyat-ı itilafperveranenin derecâtını isbat eylemekte idi.

Trablusgarb ve Bingazi'de asayiş ve inzibat maddesine gelince ahvali tamamiyle takdir edebilecek mevkide bulunmakta olan hükümet-i Osmaniye evvelce dahi beyanıyla kesb-i müfaheret ettiği üzere oralarda mütemekkin İtalya tebasıyla sair ecnebiler hakkında endişeye mahal olacak hiçbir hal mevcut olmadığını beyan eylemek mecburiyetindedir. Ahali-i mezkurede elyevm heyecan tahrikattan eser olmadığından kat'î nazar zabıtanla diğer memurin-i Osmaniye muhafaza-i asayiş emrindeki vazifelerini kemal-i inanla ifa eylemektedirler.

Netayic-i vahimiyi mucib olacağı beyanıyla Trablusgarb'a sefain-i nakliye vürudu maddesine gelince 23 Eylül tarihli notanın tebligatdan evvel yola çıkarılmış olan bir nakliye vapurundan başka sefine gönderilmemiş ve zaten askeri hamel olmayan mezkur vapurun muvasalatı oraca sukunu mucib olacağı derkar bulunmuştur.

İhtilaf-ı hazır, mevad-ı esasiesine hasreylediği halde İtalya hükümetinin Trablusgarb ve Bingazi'de menafi'-i iktisadiyesinin inkişafını kafıl teminatın kafdanından ibaret bulunmaktadır.

Hükümet-i kraliye işgal askeri gibi bir tedbir-i vahimeye teşebbüs etmediği halde taraf-ı Bab Ali'den hal-i ihtilaf emrinde azm-i kaviye tesadüf edecektir. Binaenaleyh tamami-i mülkiyesini mahal olmamaları şartıyla kabulünde tereddüt etmeyeceği teminat-ı mebhusenin hükümet-i kraliye tarafından tasrihi iltimas olunur. Bab-ı Ali müzakerat esnasında Trablusgarb'da ve Bingazi'de hal ve mevki'i hiçbir

suretle, tahsis-i askeri noktayı nazarından tebdil etmeyeceğini taahhüt ve hükümet-i kraliyenin Bab-ı Ali'nin amal-i muhalefetkârânesini takdir ederek bu teklife muvafakat edeceğini ümit eder.

* *

*

Sadr-ı sabık Hakkı Paşa'nın kabine riyasetinden istifasını mutazammın zat-ı hazret-i padişahiye takdim eylediği istifanname suretidir:

“İtalya matbu’atının neşriyat-ı müheyyecesiyle başlayıp altı gün mukaddem Trablusgarb’a nakliyat-ı askeriye icrasından sarf-ı nazar olunması talebini havi İtalya maslahatgüzarlığından alınan nota ile mahiyeti anlaşılabilen mesele hakkında hükümet-i mezkurenin dünkü gün gönderdiği ultiमतomda Trablusgarb ve Bingazi’nin Yirmi dört saat zarfında tahliyesi talep edilmiş olub buna verilen cevapta bir şekli muafık ile müzakare-i siyasiye icrası teklif olunmuş ise de İtalya hükümetince bu cevap red makamında bi’l telakki hükümet-i seniyye’ye ilan-ı harp edilmiş ve Preveze’de bir torpidomuzun topa tutulması suretiyle fiilen dahi ilan-ı muhasemat kılınmıştır.

Şu ahval-i mühimme karşısında heyet-i vükelanın mevki’-i pek ziyade nezakat kesb etmesine ve bu sebeble hakkında emniyet-i umumiyenin de insilab-ı bedihi bulunmuş olmasına binaen böyle pek mühim ve nazik bir zamanda devam-ı memuriyeti muvafık-ı maslahat olamacağından bugüne kadar cereyan eden ahval ve muamelatın ve hali hazırın meselesinin mesuliyeti kendisine ait olmak üzere Sadrazam İbrahim Hakkın Paşa vazife-i riyasetten affını istirham eyler.”

16 Eylül 1327 sene

Suret-i Hatt-ı Hümayun

Vezir mualisemirin Sait Paşa

İbrahim Hakkı Paşa'nın vuku’-u istifası cihetiyle mücerreb olan rüyet ve hamiyet ve vukuf ve ehliyetinize binaen mesned-i sadaret ahdinize tefviz ve meşihat-ı İslamiyeye Musa Kazım Efendi ibkaen tayin olunmuştur. Kanun-ı Esasi’nin muadil yirmi yedinci maddesi ahkamına tevfikân hey’et-i vükelayı teşkil edecek zevatın intihab ve arzını irade ederim.

Cenab-ı Hak muvaffakiyet-i hayriyeye mazhar buyursun. Amin.

Şevval Sene 1329

Mehmed Reşad

Taraf-ı hükümetten matbuata tebliğ olunan beyanname resmi

İtalya hükümet-i şehri eylülün on beşinci günü muahedat mevcuda ahkamına mugayyir olarak Trablusgarb ve Bingazi’yi askerle işgale kıyam ve hukuk düvel-i kavaid-i mer’iyesine muhalif bir suretde ilan-ı harp ile aynı zamanda tecavüzata mübaşeret etmesine binaen hukuk-ı meşruamızın muhafazası için düvel-i muazzama nezninde teşebbüsât-ı ekide icrası zımmında süfera-yı Osmaniye’ye talimat-ı lazıme verilmiştir. Hal-i harpte sedd-i ta’dili kava’id-i hukukiye mukteziyatından olan müessatın ta’dili

muamalatına hadisatı müteakilen karar verilmiş olub İtalya tebası hakkında hukuk-ı düvel-i kava'idine tevfi kan itti haz-ı iktiza eden tedabire gelince düvel-i muazzama nezdinde teşebbüsat-ı ahireden hâsıl olacak neticeye intizaren tedabir-i mezkurenin şimdilik imhali teşebbüsat-ı vakıa'yı teshil edeceği ve menafı'ı vataniyeye daha muvafık olacağı Bab-ı Ali'de beyne'l vükela tezekkür olunmuş ve süfera-yı Osmaniye'den alınacak cevablara göre kariben itti haz edilecek mukareratın ilanı tabii bulunmuştur.

Binaenaleyh zalik ahali-i Osmaniye'nin menafı'ı memleketi temin için itti haz olunan mukareratından muntazır fevâidin husulünü ve sükun-ı asayışı ihlal edebilecek ahval ve harekattan kat'iyen mücanebet ve hukuk-ı mukaddese-i Osmaniye'yi bezl-i mukadderet etmekte olan hükümetin icabat-ı siyasiyeye göre itti haz ettiği mukarerrata tevfi k hareket eylemeleri menafı'ı sahiha-i memleket mukteziyatından olduğu ve bunun vücub-ı kat'iyesi ilan ve ihtar olunur

Harbiye nezaretinden tebliğ olunmuştur:

Dersaadet ve mülhikatının idare-i örfiye tahtında olduğu malum ve idare-i mezkurenin ahval-i hazıraya göre teşdid ve tahfi f olunabileceği tabii olub meseleyi mevcude-i hariciyeden dolayı zaten heyecana gelmiş olan izhan-ı ahalinin içtima'-at-ı aleniye ve hafi yede ve tahdi ş izhanı ve tefrikayı mucib neşriyat-ı muhayyeye ile bir kat daha tahrik ve tehyi ç-i tecviz olunamayacağından bilhassa şu sırada o misülli ahvalden içtinab edilmesi lüzumu suret-i katiyede beyan ve asayiş seknana hareketin derhal müdahale-i fiiliye-i askeri ile berteraf edilmesi için münasib mahallerde kuva-yı kafiye-i askeriye hazır ve amade bulundurulmasının icab edenlere ve neşriyat-ı gayrı layıkada bulunanlar aleyhinde dahi bila imhal takibat-ı kanuniye icrasının divan-ı harp örfi riyasetine tebliğ edildiği ilan olunur.

Vükela-yı fehame keşide olunan telgrafname-i saminin suretidir:

Hakkı Paşa hazretlerinin istifasına mebni vükela-yı sairenin ibka veyahut müceddiden tayinleri için itti hat-ı efkâr husulüne kadar ifa-yı vezâife devamları emr-i tabi'i olmağla o suretle harekete himmet buyurulması.

Dahiliye nezaret-i celilesi makamına yazılan tezkire-i samiye suretidir:

Bugün Bab-ı Alide kiraat olunan hattı hümayunu-ı hazreti padişahide dahi mestur olduğu üzere kanun-i esasi ahkâmına tevfi kan teşekkül edecek heyet-i cedide-i vükelanın programı tayin edinceye kadar nezaret-i dahiliyeye ait vezaif sırasında gerek payitahta ve gerek vilayatin her tarafında asayiş ve emniyetin kemagan muhafazasına ve teba-i ecnebiyeye karşı ahkam muhaedatin tamamen ve filen vekayesine ve tebaya ecnebiyenin ahden ve kanunen masuniyet zatiye ve hukukiyelerine nezaret ve ikdamat-ı müessire ifa olunmakla beraber hukuk-ı meşrua-i devlete muaffak olacak surette fasl-u haline çalışılması emri tabii olan Trablusgarp hadisesinden dolayı İtalya tebası hakkında muhalif ahd-u gayr-ı meşru bir hareket zuhura gelmemesi için de istikmal tedabir-i inzibatiyeye himmet buyurulacağı bedihi ise de ehemmiyet-i hal cihetiyle suret-i mahsusada dahi ihtar keyfiyetine ibtidar olundu efendim.

* *

*

Bilumum vilayat ve elviyeyi gayrı mülhikaya yazılan telgrafname-i sami suretidir:

Tarafı eşref-i hazret-i padişahiden hizmet-i sadaret bu defa dahi uhde-i senaveriye ihale buyurulmuş ve heyet-i cedide-i vükelanın kanun-ı esasi ahkâmına tevfi kan tasdik-i aliye arz-ı derdest

bulunmuştur. Kanun-ı esasi ahkâmın tamamen ve fiilen muhafazası ve Osmanlıların her sınıf ve ferdinin şahsen ve hukuken mazhar-ı müsavât olmaları ve memleketin esas saadet-i hali olan ittihad-ı anasır madde-i mühimmesi esbabının itanayı tam tahtında bulundurulması ve mütesaviyen ve fiilen tevzi-i adalet emri mühimmine riayet edilmesi ve asayiş ve emniyetin muhafazası ecanibin uhud-ı münakide ahkâmına tevfiakan masuniyet-i şahsiye ve hukukiyeleri için lazım olan esbab ve tedabire mütemadiyen dikkat edilmesi ve Trablusgarp hadisesinden dolayı heyet-i devlete mütehattim olan tedabiri ittihaz etmiş olduğundan bu sırada dahi bütün Osmanlıların muhafaza-i metanet ve itidal eylemeli ve İtalya hükümeti tebdil-i sadaretden mukaddem hükümet-i seniyyeye ilan-ı harb etmiş ise de memalik-i Osmaniyyede mukim olan İtalyanların masuniyet-i şahsiye ve hukukiyelerine hasebül ahd itina olunması ve şubat-ı idare-i devletin her birine ait vezaif ve mesalih hakkında nezaretler tarafından vuku bulacak işaret ve talimatın hüsn-ü telakkisi memurunin akdem vezaifidir. Bu hususlarda ikdamat-ı haddiyesi görülenlerin merkez-i düvelde takdir-i mmesaisi ve aksi hareketde bulunanların dahi bila ihmal mesul tutulmaları umur-ı tabiiyyeleri olmakla ve vilayat-ı saireye aynı tebligat icra kılınmakla tarafı valalarından dahi ifayı vezaif müteretebede ikdamatı mütemadiyeye himmet olunması hasaten tavsiye olunur.

Sadrazam Said Paşa Hazretleri Tarafından Teşkil Kılınan Heyet-i Vükela

Adliye nezaretiyle şurayı devlet riyasetine	Hayri Bey
Hariciye Nezaretine	Derdest-i ittihak
Dahiliye Nezaretine	Edirne Valisi Celal Bey
Harbiye Nezaretine	İbkaen Mahmud Şevket Paşa
Maliye Nezaretine	İbkaen Nail Bey
Bahriye ve Maarif Nezaretine	Seryaver Hurşid Paşa İbkaen Abdulrahman Şeref Bey
Ticaretve Nafia Orman ve Maden ve Ziraat Nezaretine	İbkaen Hulusi Bey
Evkaf-ı Hümayun Nezaretine	Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti Hukuk Müşaviri Senabyan Efendi
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezaretine	Vekaleten Hayri Bey Cezair-i Bahri Sefid Valisi İbrahim Susa Efendi

Hariciye nezaretine Viyana Sefiri Reşid Paşa ittihab ve tayin kılınmışsa da müşarünileyhin istifası üzerine nezaret-i mezkureye Sofya Sefiri Asım Bey tayin kılınmıştır.

Malumat-ı Tarihiye ve Coğrafya

Trablusgarba dair malumat vermezden evvel kıtaat islamiyeyi havi olan Afrika kıtasına atf inzar etmemiz lazım gelir.

Afrika kıtasına kuş bakışıyla, mümkün olamadığı takdirde haritaya şöyle bir sathi nazar atf etmekle bu kıta-i mübarekenin heman kemalen memalik-i İslamiyeyi ihtiva eylemiş olduğu görülüyor.

Ecdadımız karış karış her noktasına kan dökerek feth etmişlerdir. Toprağı ahal-i İslam kanıyla yoğrulmuştur. Bu sebeble bize, fedakar atalarımızın evlatlarına farz olur ki kan dökerek feth edilmiş olan yerleri, o yerlerde sakin olan dindaşlarını unutmasınlar.

Mısır'ın, Fas'ın Cezayir'in Tunus'u n Sudan'ın eyaid-i ecanib geçmesiyle ahalisini teşkil eden ahal-i İslami unutmak caiz değildir. Hiç olmazsa İslamların manen müttehid olmaları icab eder.

O yerler bizim için keşf ve ihzar kılınmış, va-hayfa ki kadru kıymeti bilemişiz. Minelkadam İslamlar arasına düşman tefrika, sui idare asarı ayanen görünen inhitat ve fetreti mucib olmuştur.

Bu günkü çektiklerimizde o hallerin sayesidir. Afrika kıtasındaki yerler ittifak ve ittihadla, say ve gayretle elde edilmiştir. İttifak ve ittihadın, say ve gayretin yerine sui ahlak-ı nifak ve şikak kaim olunca o yerler birer birer elimizden çıkıp gitmiştir.

İnsan ve insanlık hamiyet, uhuvvet, muavenet, muhabbet-i vataniyye gibi bir takım fezail ile meziyettir. Bu fezaıldan mahrum olanlara insan denmez, fezail-i mezkure ile mütehalli isek bu gün kıtaat-ı hamsedeki dindaşlarımızı unutamayız. Onları bir an hatırımızdan çıkarmayız. Lakin bizde nelerden bahsediyordum. Biz burada bir birimizin gözünü oyduğumuz, sarf-ı havi nefsanîyemizle ve hars ve ikbal ile uğraştığımız sürelerde Afrika'daki dindaşlarımızı, kardeşlerimizi düşünmemek kabil mi? Onlara muavenet maddiye ve münevveriyede bulunmak mümkün mü? İhvan ki bu hasisa henüz bizde mevcut değildir. Bizde olması lazım gelen bu fezailat doğrusunu söylemedir ki anasır Hristiyanîye arasında mevcuttur. Onlar bir birlerine her zaman ve mekanda merbut ve mütehidirler. Birbirlerine muavenet ve gayretde bulunurlar. Bu sebeble değil midir ki terakki ve teali edebiliyorlar. Biz ise inhitat tedrici ile yuvarlanmaktayız.

Ne vakit bizde onlar gibi hareket edersek, onlar gibi terakki ve teali eder ve nail feyz ve saadet oluruz. Başkalarına yardım edenlere yardım olunur. Avrupalılar yalnız bu noktaya dikkat ve bütün mesai ve gayretlerini bu uğurda beza ve işaret ediyorlar.

Aramızda ittifak ve ittihat olsaydı ve bunu da İtalya bilseydi bugün bize taarruz edebilir miydi?

Ciddiyattan hoşlanıyorsanız şu asarın sahifelerini dikkatle okuyunuz. Bakınız: Atalarımızın kanlarıyla yoğrulmuş olan o Afrika kıtası nasıl yer imiş? Orada kimler varmış, nasıl çalışmışlar ve şimdi nasıl yaşıyorlar? Bunun ancak sathi bir nazar atfı husulu maksad için kaffe-i vafiyedir.

Afrika küre-i arzın kıtaat-i hamisenin bir olub cisametce Asya ve Amerikadan küçük olmakla kıaat-i mezkurenin üçüncüsüdür.

Kadim Yunaniler bu kıtanın yalnız şimal kısmını bilub en evvel "Libya" ismiyle yad ettikleri halde badehu "Afriki" tesmiye etmişlerdir ki bu isim lisan-ı Yunanide "soğuksuz" yani sıcak memleket demektir.

Diğer bir ihtimale görede "Libya" kalimesi berber akvamından "Livakta" kavminin isminden mahvuz olduğu gibi Afrika kelimesi de Tunus taraflarında sakin bulunmuş olan berberlerden (Avrika) kavminin isminden mahvuzdur.

Kamus-ı alaman ve bir iki malumata göre Romalılar bu ismi başlıca muharribleri olan Kartacalıların sakin bulundukları Tunus taraflarına vermiş olduklarından Arabça dahi "Afrikiye" namı o taraflara hasretmişlerdir.

Binaenaleyh eski Arab ve sair İslam coğrafilerini asarında bütün kıtayı delalet etmek üzere Afrika ismi mevcut olmayub ahiren Avrupa lisanlarından ahz olunmuştur.

Afrika kıtası eskiden malum olan sath-ı arzın cenub-ı garbisinde vaki olub 145 kilometrelik bir ... Asya kıtasına merbut eidi ki ahiren ... kılınan küşad ile ... dahi zail olmuştur.

Bu kıta-ı cisime gayrı müntezam bir müselles şeklinde olub resi cenebundaki "iğne burnu" ve esası şimalindeki sevahil Bahri Sefid'dir. Her tarafı denizle muhat olub şimalen Bahri Sefid'le garben Bahri muhit atlası ile şarken Bahri Muhit Hindi ve Bahri Ahmer ile mahduddur. Bu denizler Afrikanın sevahilinde başlıca iki kurre fez teşkil ederler ki bunların biri Bahri Muhiz-i Atlası da olan güne Körfezi ve diğeri Bahri Sefid de Boğazi ile Tunus arasında ve Trablusgarp'ın şimalinde olan sert körfezidir.

Dört burun bu kıtaatın cihat-ı erba-ı mezkuriye doğru en uzanmış noktalarıdır. Şark tarafındaki Avrupalıların "gavur dafuyi" dedikleri "res asir" der ki 48/54/2 tul-i şarkide vakidir. Garbdaki "beşil burun" der ki 53/5/50 tul-i garbide vakıadır.

Somalideki "Ak Burun" der ki Tunus'ta ve 37/19/40 arz şimalide vakıadır. Cenubdaki dahi "iğne burunu" der ki ümit burnu kıtasında 34/51/15 arz cenubide vakıadır.

Ak burundan iğne burnuna kadar şimalden cenuba olan boya 72 derece yani 8000 kilometre, res asirden yeşil buruna kadar şarkdan garbe olan arzı dahi takriben 29 derece yani 7500 kilometredir.

Mesaha-i sathisi takriben ve tahminen 30.000.000 kilometre merbi olub Avrupa kıtasının üç misline karibtir. Hitastova bu kıtanın hemen ortasından geçdiği için ekser arazisi mıntika hare dahilinde bulunub bu miontkanın haricinde bulunan yerleri bütününün ancak bir hamsi nisbetindedir.

Hitastovanın şimalinde olan kısım pek vasi olub cenubunda kalan kısmı ise nisbeten dardır. Ve gittikçe daralışarak bir müselles teşkil eder: Binaenaleyh şimaldeki memleketin mu'tedilesi cenubdaki memalik-i mu'tedilesinden çok daha ziyade olur bunlara dahi nisbeten memalik-i mutedile denilebilir. Vakia-i umumiyyet üzere her tarafı gayet sıcaktır.

Şekli Cibal ve Enharı

Afrika kıtasının şimal-i garbi tarafı Atlas veya "düz" uzandıkları mahal olub bu yer mürtefi, mutedil havalı inhar-ı mutedide ile ... olunur ve hayli mahsuldar ve meskundur.

Atlas-ı Afrika'nın şimal-i garbisinde magrib namıyla muarruf olan memalik kain bir silsile-i cibaldır ki başlıca iki kısımdan ibaretdir. Garb tarafında olan kısmı magrib-i aksada yani Fas ve Marekeş

devletinde bahri muhiz-i Atlası sahilinde olan “Res Nun”dan başlayarak ve garb-i cenubundan şark-ı şimaliye doğru uzanarak Cezayir hududu karibine kadar vasıl olur ve orada garb-i şimaliye doğru Sebte Boğazına ve Tanca iskelesine kadar mümted olan bir kol uzanır.

Bu kısım tamamıyla bir silsile denmeğe şayan olub sırtı bir takım meyah hattı teşkil ediyor ikinci kısım ise Cezayir hududundan ve daha doğrusu Fas’ın şark tarafından başlayub azıcık şimal meyyal ile şarka , lugur ve uzanarak Tunus’un şark-ı şimali olan “bun” bir ve nene yani “Res elder” münthehi olur. Bu kısım pek de bir silsile denmeğe şayan değildir. Çünkü bir sırt teşkil etmeyib 150 kilometre ve satında mertefi bir mahal teşkil ediyor ki bu irtifa şimalen “tel” denilen ve sahile kadar

Uzanan gayet güzel ve münbit bir takım yerlerle tedricen tedenni eder.

Atlas silsilesinin bir ucundan bir ucuna dolu takriben 2300 kilometre olub bunun 1100 kilometreligi Fas ve Marekeş devletinde , 900 kilometreligi Cezayir’de ve kilometreligi dahi Tunus’dadır.

İlmi’l arz nakten nazardan bakılırsa bu silsile tahte’l bahir Sicilya dağlarıyla ve Mesina Boğazından İtalya’nın Apinin silsilesiyle merbut olub Alp dağlarına mensuptur.

Afrika’nın şimal-i garbi tarafına yani Fas, Cezayir ve Tunus’a Avrupa’nın aktar cenubiyesi hiva mahsulatını kazandırarak memalik-i mezkureyi Afrika’nın sair taraflarından her vecihle tefrik eden Atlas cibavidir.

Atlas silsilesinin en mürtefi mahalleri Fas ve Marekeş memalikinde kain ve saturub taraflarında olub oralarda daimi suretde karlı mestur olan bazı zirveleri 3500 ve belki 4000metre irtifanda tahmin olunmaktadır.

Cezayir zirvelerinin en yükseği olan “şelile” zirvesi ile ancak 2328 metre irtifadadır.

“Deren” ve “Edrar” yahud “İzhar” kelimesi dağ demek olduğundan ihtimal ki eski Yunaniler bu kelime tahrifle “Atlas” suretine okumuşlardır.

Bitalmiyus, bu silsileye “Büyük Atlas” ve “Küçük Atlas” namlarıyla ikiye taksim etmiş ise de o vakite kadar magrib-i memaliki layıkıyla keşf ve tahkik edilmemiş olduğundan bu taksiminde isabet edememiştir.

Avrupa coğrafiuni dahi bu silsilenin Cezayir’deki kısmını şimali ve cenubiye taksim edub şimali şubesine “büyük” ve cenubisine de “küçük” demek istemişlerse de bu iki şube mertefi bir düzlükle merbut olduklarından bu taksime hiç mahal yoktur.

Atlas silsilesinin Fas ve Marekeş kısmının ekser tarafları yaz ve kış kar mestur bulunmakla etkileri ve bu silsilenin şimal-i garbisinde kalan kıta dünyanın en güzel havasıyla mümtazdır. Cezayirdeki kısmının zirveleri ise yalnız kışın karla mestürdür. Bu silsilenin etkileri ormanlar ve meralarla mestur olub meşe, çam fıstık, kestane, zeytin ve saire ağaçları çoktur. Ve alelhusus kestane ağaçları pek yüksek olur. Ahalisi olan kabail-i berberie kelitli koyunlar beslerler. Ormanlarda arslan, sırtlan, kaplan, maymunların envai, domuz ve ayı dahi bulunur.

Atlas veya dun cibalinin uzandıkları mahal cenub ve cenub şarkisinde Bahri Muhiz-i Atlasıye’nin sevahilinden Sert Körfezine ve ediniyle kadar kumluk ve susuz bir çöl mümted olunur ki

Sahra-ı Kebir tabir olunub ekser yerleri büsbütün nakabil-i sakin düz bir kumluk ovoidan veya kayalık ufak dağlarla kum tepelerinden ibaret olarak yalnız

Önünde berisinde meskun bazı vahalar vardır ki bunlar küçük adaları hükmünde olub biraz suya ve kabil-i ziraat-i arazi ile şimal tarafı bazı Marakeş, Cezayir ciheti hurma ağaçlarını vesair işçarı havidirler.

Tunus, ve Trablusgarb ve alelhusus Berke yani Bingazi hıttalarına merbut olan yerler nisbeten daha meskun olub ara sıra yağmur görür ve zira olunur ise de cenuba doğru inildikçe çöl daha dehşetli bir hal ve suret alıb bu kum denizinin gemileri hükmünde olan hecinlerle kervan develeri tarafından pek çok müşkülâtla şakk olunur.

Sahra-ı Kebir garbda şarka olan boyu hemen Afrika kıtasının arazince olub 4500 ve şimalden cenuba olan arzı dahi 1800 kilometredir.

Sahra-ı Kebir cenubunda şarkdan garba yani Nil vadisinden Bahr-i Muhiz-i Atlas'ı sevahili karibine kadar Sudan memalîği mümted olub bunun şimalden cenuba olan arazi sekiz on derecedir.

Sahra-ı Kebir ne kadar kuru ve susuz ise Sudan o kadar suları çok ve münbitdir. Ekser yerlerinin irtifai 400 ve 450 ve en yüksekleri dahi 900 metreye kadar olduğu halde Sudan'ın pad kolunda irtifa ancak 260 metredir.

Sudan'ın merkezi Çad gölü ve bunun havzası olub oradan itibaren şarki ve garbi olarak ikiye münkısım olur ki şarki Sudan Nil nehri uzeymle ona mensub olan bir çok nehirlerin vadilerini cami olub şarken Nube ve Cebşe ve cenuben Hotastuvaye karib olan Cibal-i Kumre kadar mümtad olur. Garbi Sudan dahi büyüklükde Nil'den pek geri kalmayan "Nijer" ve nam-ı diğerle "divulibe" nehri uzeymi ile tabiilerinin vadilerini cami olarak garben Suamiya ağlarına ve cenuben Gine'yi ayıran Kongo cibaline kadar imtidat ve Gine Körfezine karib eder.

Sahra-ı Kebir ile Sudan'ın hali Bahri Ahmer'e kadar mümtad olub Nube'nin ve Said'in Sahra-i Kebirden ancak Nil'in mecrasının iki tarafında ererva ve umra ettiği mahallerden ibaret olduğu gibi Habeş'in dahi Sudan'dan farkı ancak irtifaıdır.

Bununla beraber vadi-i Nil ayrıca bir kıta-i itibar olunarak cenubunda gayet mürtefi ve kayalık olan Habeş cibalini vevanda Nube ve Said'den çöllerini ve muntehari şimalinde de Nil'in ihya ve dünyanın en mamur ve en mezbut memleketi haline vaz ettiği mısır isfali havidir.

Sudan'ı garbinin garb ve cenub tarafında ise bir çok dağlar mümtad olmaktadır ki bu dağlar Bahr-i Muhiz-i Atlasıye'nin sevahilini Sudan'dan ayırarak Sengahbiya ve Gine namlarıyla Senegal nehirlerinin münabından Gine Körfezinin içine kadar mümtad olan bir takım memalîği camidir ki bu memalîğin dağ itkarından sahillerden ibaret olub ir çok nehirlerle dahi erva olunduklarından Afrika'nın en güzel yerlerinden ise de ahalisinin vahşiliği hasebiyle ekser tarafları hemen meçhul gibidir.

Sudan'ın cenubunda Afrika'nın hatt-ı üstüvanın altında bulunan yerleri mümted olur ki bu mahal Afrika'nın en yüksek yerleri olub Arabların "Cebelü'l Kamer" dedikleri "Kilimanjaro" dağı 6.000 metre irtifa'ındadır. Ancak irtifa' ortasında olub şark-ı şimali tarafı Aden Körfezi'nin altında teras-ı asire kadar mümted olan Somali ve Gala çöllerinden ve garb-ı cenubi tarafı dahi ileride bir Avrupa devleti olacağı melhuz bulunan Kongo Vadisi'nden ibarettir.

Hatt-ı üstüvânın cenub tarafında vâki' ve Afrika-yı cenubî namıyla ma'ruf olan kıtaya gelince: Bu yerler gerek şark ve gerek garb taraflarından merdiven suretinde berri müteakib ve yekdiğerinden yüksek bir takım cibâl-i müteselsile ile muhat olub umumiyet üzere irtifa'ı 1000 ve 1200 metreden aşağı değildir.

Bu yerler düz olub bazı tepe ve dereleri dahi ve arazide gayet vasi' gölleri ve Zambez, Oranj ve Kongo isimleriyle üç cesim nehri vardır. Bu kıtanın ekser tarafı neşvünemaları çok nebatatla mestur ve münbet yerler olub yalnız münteha-yı cenubdaki Ümit Burnu tarafları cenuben 3000 metre irtifa'ında olan "....." dağlarıyla mesdud olub nisbeten kuru ve nebatatı azdır. Oranj nehrinin şimalinde Kalahari ismiyle vasi' bir çöl dahi vardır:

Afrika kıtasının başlıca yedi silsile-i cibali vardır ki şunlardır.

- 1- Şimali garbi tarafındaki Atlas yani derin silsilesi
- 2- Garb tarafında Gine sevahiliyle Nijer nehrinin vadisi arasında olan Kongo silsilesi
- 3- Şark tarafında Habeş dağları
- 4- Vüsatında olub elan tamamıyla keşf olunmamış olan cibâl-i kamer silsilesi
- 5- Şark-ı cenubî tarafında Afrika-yı cenubînin irtifa'-ı dâhilisinin şark mailesinden ibaret olan Lubata silsilesi
- 6- Cenub tarafında sevâhil boyunca şarktan garba mümted olan Silsilesi.
- 7- Garb-ı cenubî tarafında Kongo ve silsilesi.

Kıta-i mezkûre başlıca yedi havza olub dördü şimal ve üçü dahi cenub kısmındadır. Şimal kısmında gemiler Nil, Nijer ve Senegal nehirlerinin havzalarıyla Çad gölünün mahrecsiz olan havza-i dâhiliyesinden ve cenub kısmındakiler dâhil Kongo, Zambez ve Oranj nehirlerinin havzalarından ibarettir.

Cenub tarafının irtifa'ı sahillere karîb mahalle kadar düz gidib aradan birdenbire indiğinden nehirleri dahi birçok şelaleler ve seri' cereyanlarla dökülüb seyr-ü sefâine mani'dirler.

Hatt-ı üstüvânın iki tarafında medâr-ı ciddi medâr-ı sertan arasında yedi büyük göl vardır ki bunlardan Sudan'ın vasatında olan "Çad" ile Habeşistan'daki "Çane" gölleri hatt-ı üstüvânın şimalinde, "Niyase" ve "Tanganika" ile "Niyanza" ve "Negami" gölleri dahi cenub kısmında vâki'dirler.

Bu kıt'a-i vâsi'a tabii olarak dört kıtaya taksim olunabilir: Atlas silsile-i cibâlinin teşkil ettiği mağrib kıtası, Sahra-yı Kebir, Sudan-ı garbî, Sudan-ı şarkî, Senegambiya, Gine, Nil Vadisi yani Mısır ve Nevpe, Habeş, Somali kıtası Afrika-yı vüstâ kıtası, Kongo Vadisi, Zengibar vesâir sevâhil-i şarkîye mâilesi, Ümit Burnu ve Natal kıtası, ileride birkaç kıtaya taksim olunabilecek olan Afrika-yı cenubînin dahili ve garbî aktarı.

Bahr-i Sefid, Akdeniz

Trablusgab'dan evvel Akdeniz- Tarih ve Coğrafya önünde Akdeniz- Akdeniz guraibi- Siyaset ve ticaret nokta-i nazarından Bahr-i Sefid - Akdeniz kimindir? – Latinler bu denizi benimsiyorlar! – İngilizler ne diyorlar? – Bahr-i Sefid'de beyne'lmilel siyaset ve ticaret! Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Akdeniz'deki menâfi'-i siyasiye ve ticariyesi.

İzah ve tafsilden azadedir ki bugün Çar aktar cihana icra-yı hükm ve nüfuz iden milel ve akvam ta'bir-i diğerle düvel-i mevcûdenin hemen kısm-ı a'zamı kıta'at-ı hamseden en ziyade hâiz şeref ve kıymet olan Avrupa kıtasında bulunuyor.

Bu kıtanın cihet-i şimaliyesinin gayet ... ve Karlar ve buzlarla müstevir bulunmasına rağmen cihet-i cenubiyesi gayet latif ve mutedil olub senenin hemen bütün mevasiminde hurşid ... münevverdir.

Avrupa'nın bütün siyaset ve ticareti ise hemen kamilen Avrupa'nın cenubunda vuku bulur. En büyük ve mühim şehirler, limanlar, ticaretgahlar, iskeleler, atalar, da, darü'l harbler Avrupa'nın cenub cihetinde bulunmaktadı ki bu da bahri sefid veya Akdeniz denilen büyük bir denizle muhafızdır. Sevahil-i azmine kadimeden beri medeniyet-i beşeriyenin beşiği hükmünde bulunmuş ve Asya ve Afrika ile Avrupa arasında daima teati efkar ve ticarete vasıta olmuş bulunan bu denizin şimal cihetinde ayrıca deniz denilebilecek kadar büyük bir takım körfezler ve ordaki bunlarda İtalya'nın etrafında bulunan "Terniya" "Yunan" ve "Adriyatik" denizleriyle memalik-i Osmaniye'nin arasında bulunan "Adalar Denizi" "Marmara" ve "Karadeniz" den bir de Rusya toprağı içine giren Azak Denizinden ibaretidir.

Bu denizdir ki Avrupa ve Asya-ı Osmaniye'den başka Afrika-ı Osmaniye'nin sevahilinden de bu seçin oluyor ve sevahil-i mezkûreye ... kılıyor ki Mısır, Trablusgarb ve Bingazi ile bıraktılar dahil-i havza-i memalikimiz olan Tunus, Cezayir ve Fas da us ve ihlalde bulunuyor. Bu kıtaat-ı mübarekeyi elyevm Avrupalılar zapt ve istila etmişlerdir. O Avrupalılar ki meleketeri adeta Asya'nın bir şube-i ceziresi ve Rusya ile İsveç ve Norveç istisna, bütün Avrupa, Asya kıtasının bir küçük haddesi hükmünde olduğu gibi ne Nil, Yangıça ve Amazon gibi bir büyük nehri ne "And" ve "Himelaya" gibi bir cisim-i dağı ne kendine mahsus nebatat ve hayvanatı ne kesir tali altın, gümüş ve sair madenleri, ne zeykîmet ve taşları ehasıl bu türlü bir servet-i tabiyesi vardır.

Tabiat bu kıtaya fevkalade olarak hiçbir tabiat vermemiş olduğu gibi her şeyini de küçük mikyasında hulk etmiştir.

Hal böyleyken Asya ve Amerika'da olsa ancak bir devlet teşekkül edebilecek veya ehemmiyetsiz bir istimaliki olabilecek kadar küçük olan bu kıtada buggün kü günde kuvvet ve şevketleriyle dünyayı, titreten ve kürre-i arzın o cisim-i kıtalarını istimaln ve tasrif eden o kadar büyük devletler teşekkül etmiştir. Ahalisinin maarifi, sanayii, ihtirat ve keşifleri, muhiri'l kavil olan teşebbüsat azimiyesi bir dereceye varmışdır ki bu kıta kürre-i arzın merkezi, hülasası, en müntehib, mühim ve güzide bir yeri hükmünü almışdır. Vakia bu gün Amerika'nın bazı tarafları hemen Avrupa ile rekabet edebilecek dereceye gelmiş ise de o yerleri de bu derece medeniyete ızal eden ve daha doğrusu o baid ve hecra mahalleri de terakki ve temdan ettiren yine Avrupalılardır. O medeniyetler Avrupa bağ medeniyetinin oralarda yeni denilmiş taze fidanlarıdır.

Medeniyet en evvel Avrupada zuhur etmeyib bu kıtadan evvel Hind ve Çin, İran, vadi-i Fırat, Suriye ve Mısır'da bulunmuş iken oralarda payidar olamayib da Avrupa'da bu kadar terakki etmesinin, bugün Avrupa kıtasının, kürre-i arzın her tarafından ziyade mamur olmasının esbabını muhakkakın bu kıtanın ahval-i tabiyesi ve coğrafyasında teherri etmişlerdir.

Böyle bir kıtanın en mühim-i azim bir bendergah-ı ticaret ve menba-i siyaseti olan bahri sefidin nasıl bir havza-ı kıymetdar olduğunu izahat mesrudadan müsteban olur.

Fransızlar diyorlar ki: zamanımız latin gaye-i hayalinin tahakkik ettiğini görecektir midir?

Bahri sefid vaktiyle Romalıların dedikleri gibi acaba “bizim deniz” olabilecek midir?

Fransa’nın birçok gevail, kendisine pek bahalıya oturan Sokyat askeriye neticesinde bugün Fas melesini hal edeceği sürede İtalya Trablusgarba suret-i kuvviyede yerleşmek çaresini düşünüyor.

Komşularımız vaktiyle orada bütün sanayi ve edebiyatı neşreden kendi lisanlarını konuşduran ecdadının izleri üstünde tekrar yürümek bir zamanlar mezfuratlarına baş eğer Afrika sakinlerini bir hima-i harb içinde bulunuyor. Trablusgarb, pek mühim bir müstemleke halinde idare edilmeye şiddetle muhtaç bırakılmıştır. Fakat acaba bu günkü romalıları onlardan misal olan ecdatlarının her katte-i icra ve tatbik edebilecekler mi?

İspanya’da çokdan beri en muazzaz ümitlerini Afrika’nın şimaline bağlamıştır. Hatta “İzabelü’l Katolik” Marekeş’e İspanya mülkü nazarıyla bakıyordu... Maniş Deniz’inde daha dar bir boğaz, İspanya ve Portekiz- şube-i ceziresi hükümet İslamiye’den tefrik eder. Filhakika Eblusda İspanya’nın münteha-i cenubisinde vaki olub Tunca’nın komşusu bulunan beldede kadınlar, elbise itibarıyla Fas kadınlarına benzerler. Hattı kendilerine istila-i İslamiyetin bekayasını denilebilir. Afrika’nın bu kısmında Latin kardeşimiz İspanya’ya hangi hisse düşeceğini bilmiyoruz.

Almanya ile olan müzakeratımız ikmalinde Madrid kabinesinyle bu hususu tezekkür edeceğimizden onların gaye-i tarihiyle bizim ihtiyacat-ı iktisadiye ve siyasiyemizin tevafuk edeceğini temenni edelim fakat en doğrusu Latin denizinin “bizim denizin” Fransa’ya ait olmasıdır. Çünkü o son zamanlarda kendi servet ve medeniyeti için lazım gelen bir çok şeyleri oraya sarf etmiştir.

Cezayir ile Tunus bize pek pahalıya oturdu. Bundan başka Akdeniz’in dağlarında memleketimize pek güzel hizmetler yapabilecek olan binlerce gençlerimizin kanı vardır... Ve bu İtalya ile İspanya’nın feda ettiği şeylerden pek fazladır...

“Türkiye ve İtalya arasında ilan edilen harp Avrupa mevafile-i ticariye ve maliyesinde devair-i siyasiyede günden ziyade emsalsiz bir baskın husule getirdi... Devair-i siyasiyede veyahut bunların bir kaçını yalnız Trablus’daki İtalya amalini tecahül değil, hatta hiçbirisi bu kadar seri bir tiyatro darbesine ve bu derece vakiya muntazir değil idiler. Aşıkardır ki bütün Avrupa birden bire düçar-ı hayret olmuştur. Avrupa yalnız hayret değil endişe de ediyor. Çünkü başlanılan oyun partisi bir yanardağ üzerinde cereyan ediyor! Buna kimsenin şüphesi kalmamıştır. Bu Berlin için bir darbe-i gaddaranedir: İntihabat devresi hulul etmeden, Fas masası üzerinde son kozlarını oynadığı sırada en kıymetli menafî’i ile bir müttefiki arasında zuhur eden bu hal, bir muvaffakiyet-i siyasiye (blöf)üdür.

Hali hazır, Hindistan tarikatın selametini temin eden Akdeniz müvazenetinin muhafazasını, şimdiye kadar asla gizlememiş olan İngiltere için dahi kuvvetli bir darbedir...

Hülasa-i kelim bu ilan-i harb bir endişe-i umumiye sebep olmuştur Çünkü hiçbir fert şüphe edemez ki Trablusgarb’ı bombardıman eden İtalya toplarının sadaları nagihani bir surette hem – Giritlilerin kulak kabarttığı- Adalar Denizi’nde hem de Balkalarda aks-i endaz olabilir...

Filhakika böyle bir zamanda bu derece karışık mesailin serezde-i zuhur olmasından ahval-i maiyenin endişeye düşmesi esbabı meydandadır. Üç aydan beri ahval-i maliye bu endişeyi sürükledi, sallandırdı ve incamkar nefsi kesildi. Dakikadan dakikaya muzdarib ve itimadkâr bulundu. Fakat her ay düşâr-ı musibet oldu... Çünkü daima yeni bir haddiaya maruz kaldı. İşte iyi veya fena bir halde altıncı tesviye-i hesabât [Bursa muameleatında her ayın on beşinde esham-ı mütedavile hakkında edilen müzakeratın neticesi] hitam bulmuştur. Fakat yedincisi... Ne olacaktır? Bahusus Teşrin-i Evvel muameleatını sed edecek olan sekizincisi ne olacak? Şayed o sırada Akdeniz ufukları kırmızıya boyanır ve Ren vadileri karışık olursa?..

çünkü Fas, elan dinç ve tevasadır, ayakta duruyor. Almanya'nın hareketına nasb-ı intizar etmiştir. Bundan başka Türkiye- İtalya muharebesi de Paris'de maada Osmanlı ve İtalya eshamının revaçgahı olan Londra'da, Berlin'de, Viyana'da büyük vapur kumpanyalarının Akdeniz havzasındaki menafi-i azimelerine durgunluk arz oluyor. Bunları ayrı ayrı tetik edelim.

Fransa menafi-i – Fransa'nın ve Fransa sermayesinin memalik-i Osmaniye'de temin edegeldiği menafi hemen kâffemizin malumu olduğundan uzun uzadıya tafsil etmeyeceğiz. Herkes bilir ki Fransa tasarruf sandığı Türkiye'den bir milyar beş yüz milyon Frank kadar bir meblağ alacaktır. Bu azim ve mühim bir meblağdır. Ayrıca Osmanlı demir yolları için de 375 milyon, emlak ve akarat şeklinde, yüz milyon, teşebbüsât-ı sanayide 80,500,000, umur-ı ticariyede 66 milyon, teşebbüsât-ı bahriyede 50 milyon Frank mevdu' bulunuyor.

Bu mebalığın aid bulunduğu esham ve tahvilat, bugün adeta fezada dağılmış irili ufaklı bir takım cüzdanlara girmiş bulunuyor. Muharabe devam edecek olursak bu eshamı hamil bulunan küçük ashab irad-i endişeye düşmezler mi?

Bunlar politika aleminden bittabi haberdardırlar. Dahil-i memalik-i Osmaniye'de zuhur yafte olacak ahval-i vahimeden şüphesiz zarar dide olurlar ve haricen fondolar düşer... Bu menafi-i maliyeden başka Akdeniz'deki Fransız ticareti dehşetli zaiyata uğrar. Şark iskeleleri ile muamelede bulunan Marsilya transit limanındaki hasarat milyonlara balığ olur. İhricat-ı ticareti de ayrıca şayan-ı tezkardır...

Almanya menafi'i – Almanya'nın bu ihtilafı bertaraf edemezse şimdi ayağına balta indirmiş olur. Yirmi seneden beri iktisat politikasını temyiz eden ve yorulmak bilmeyen bir sebatkarlık ile Akdeniz'de bir tesir-i azim husule getirdi. Bu tesiri azimden bu cehd ve ikdamdan muvaffakiyet temin edilmiştir.

Almanya ticareti Akdeniz'in memalik-i Osmaniye sevhilinde birinciliği ihraz etti. Gittikçe tevsî etmektedir. Düşünülecek olursa Almanya, Fransa kadar Türkiye de merbut ve merhun değildir... Muhtelif ikrazatı 900 milyon Frank'ı tecevüz etmez, ancak bankaları, ticarethaneleri, vapularıyla Akdeniz'in her tarafına yayılmıştır. Ve işte bu menafi'i ticariyesinden dolayı Almanya hükümeti diğer Avrupalılardan daha ziyade bu muharebeden rehinadar olacaktır.

İtalya'da: Dapçe Bank- Gerdesender, Darneştadner, Berlin Hendel Zişaf ve Şakhavzen Bank Fraben ile birlikte – 105 milyon Frank sermaye “ Banko Fular Çiyale” bi tesis etmiştir. 75 milyon Frank sermayeli “Karadito İtalyano” müessesini kısmen teftiş ve muayene eden “Nasyonal Bank” Dayçland...

Yunanistan'da: sermayesi on milyon Frank'dan ibaret “Atina Şark Bankası”na zahir olan “Nasyonal Bank”...

Filistin'de: “Nasyonal Bank”ın murakabesi altında bulunan “Levant Kontör” ayrıca da “Hayd ve şürekâsı” ticarethanesi [10 milyon sermaye] ile müşterek “Dayçe Palastina Bank”ın sermayesini teşkil eden 16 milyon Mark, “Dersetner ve Şakhavzen Bank” tarafından tedarik edilmiştir.

Kezalik Balkanlar'da: Sofya'da, Bulgar'da da, Bükreş'de dört Alman bankası müthiş rol ifa etmektedir.

Bunlardan başka altmış milyon sermayeli Anadoluîşe Endenbahen Zejlişafet'i unutmayalım. Bu mebalîğ, baron "Hirşen"den satın aldığı cesim bir hissedenden dolayı Dayçe Bank tarafından kontrol edilmektedir.

Selanik- Manastır hatta verilen 20 milyon Mark ve 60 milyonluk eshamı yani bu şirketi kontrol eden "Derstner Bank ile 63 milyon sermayeli "Ortantalîşe Ayzen Bank" namlarındaki bankaları da şayan-ı tezkardır.

Almanya sefaini Bahri Sefid'de büyük bir mevki tuttular. Cezayir'e kadar seyrü sefer ediyorlar. Marsilya ile İstanbul arasında birinci sistem sekiz nakliye vapuru vardır.

Cebel-i Tarık tarihiyle Aksayı şarka giden vapurların kömür deposu olan Cezayir Vastfelya kömürü satan ve yalnız Almanları istihdam eden bir kömür deposuna maliktir. Marsilya'dan İskenderiye'ye, Marsilya'dan Batum'a postaları da vardır.

Muamelatı ticariyesine aid bazı mühim rakamları zikrelelim: 1880'den 1901 tarihine kadar Hamburg iskelesinden Rumeli'ye yüzde 891, garba ve Cezayir'e yüzde 194 ihracat vuku bulmuştur.

Almanya'nın İtalya'ya ihracatı 1898'de 113 milyon, 1907'de ise 373 milyondur.

İhtilaf hazır devam edecek olursa Almanya'nın menafîü'l ithisası büyük bir perişani ve harabiye uğrayacaktır.

Acaba bir siyasi yokmudur ki bu yazdıklarımızdan hissemend olsun?

İngiliz menafî-i- Maliye nokta-i nazarından İngiltere'nin Türkiye'de ancak 750 milyonu vardır. Divan-ı umumiye-i Osmaniye eshamından İngiliz haybelerinde yalnız yüzde beş bulunuyor. Ticaret-nokta-i nazarından Almanya'nın rekabetine maruz kalmıştır.

Müellifinden birinin verdiği malumata göre İngiltere'nin Akdeniz sevahilindeki menafî-i iktisadiyesi Süveyş tarihiyle yaptığı dadüstedin azimetine rağmen gittikçe mahvolmaktadır...

İngiliz ticaret-i hariciyesinin beşte biri cebel-i tanktan süveyşe doğru daha ileriye masruftur: Mısır, Fransa, İtalya ve memalik-i Osmaniye bunun haricindedir. Bundan fazla yazmağa lüzum yoktur, zannederiz?

Diğer Avrupa devletlerinin Akdeniz'deki menfai'ini zikre hacet yoktur. Bunlarinkini mal olmaktan ziyade siyasadır. Rusya boğazlara göz atmaksızın, Avusturya Selanik'e bakmaksızın Akdeniz'de yükselen bulutları göremiyorlar..."

İklim ve Havası

Afrika kıtasının hattı üstüvanın altında bulunan yerleri, ki 15 derece vüsatında bir mıntıkadan ibarettir. Bi'ttabi ziyadesiyle sıcak olub hararetî ancak irtifayıyla bazı taraflarda keşb-i i'tidal ediyor ve senede dokuz on ay mütemadiyen gayet şiddetli şimşekler ve yıldırımlarla müterafık yağmurlar altında bulunuyor. Bu mıntikanın şimalinde on yedi ve cenubunda yirmi derece vüsatında iki mıntika bulunuyor,

ki bunlar da altışar ay yaz mevsimlerinde, yani şimal-i mıntıkada Nisan'dan Teşrin-i Evvel'e, ve cenubi mıntıkada dahi Teşrin-i Evvel'den Nisan'a kadar her gün mevsim yağmurları yağar. Bu yağmurlar Afrika'nın her yerine akar ekser yerlerini erva eden cesim nehirleri tevlid ederler. Bu iki mıntıkanın şimal ve cenubunda ise iklim-i mutedileye mahsus olan kış yağmurları yağarsa da şimalde Sahra-ı Kebir'in güneşden ısınmış bir fırın içi halini alan kumlar hatt-ı üstüva taraflarından gelen bulutları tebhîr ettirerek, yağmur yağdırmaz, Atlas dağlarıyla Habeş Dağı'nın en mürtefi mahallerine ise kar dahi yağdırır, bu dağların İngiltere'de şimali sahillerinde Avrupa-i cenubi havasına müşabih bir hava hasil olur. Afrika'nın o kuru ve nakabil iskan yerleri şimaldeki Sahra-ı Kebir ile Cenub'daki (Kalahari) sahrası, ve en mutedil ve güzel yerleri dahi Atlas Silsile-i Cibali'nin etekleriyle Kongo dağlarının mürtefi mahalleri ve Kongo vadisiyle ümit burnu etrafı ve sevahil-i şarkiyenin bazıları ve alelhusus Afrika-yı cenubinin mürtefi ve mahsuldar olan iç tarafı ise de Hayfa ki bu yerler bir takım vahşilerin elinde olub imar görmemektedir. Nehirlerden bazısının alelhusus (Zambesi) ve (Nijer) yağmur mevsimlerinde taşmış alçak yerleri basmağla, bataklıklar tahsil eder ki mansıbları etrafının ve ekser sevahilin ve alçak yerlerin havasını ziyadesiyle ihlal ederek, mühlik haline kor.

Mahsulat-ı tabiiyesi, nebatatı, -Afrika'nın vüsati ve hava ve iklimlerinin tahlifi hasebiyle, nebatat ve mahsulat-ı tabiiyesi dahi muhtelif ve mütenevvi olub, sevahil-i şimaliyesinde ve Atlas Silsile-i Cibali'sinin şimali eteklerinde Avrupa-i cenubiye mahsus olan nebatat ve mahsulat ekalim-i hareye mahsus nebatat ve mahsulatla beraber olarak yetişiyor. Hububatla beraber zeytin, nar, portokal, limon, hurma ve üzüm hasil oluyor.

Atlas dağlarında pek çok otlarla meşe ağaçlarının envarıyla kestane ağaçları, ve Mısır'da külliyyetli pamuk, pirinç, şeker kamışı vesaire dahi yetişiyor. Bu mıntıkanın cenubunda Sahra-ı Kebir'in umumiyet üzere nebatat ve mahsulatı olmayıp yalnız bazı eğri büğrü ağaç ve dikenlerle az çok suları olan vahalarda bazı nebatat ve alelhusus hayvanatı beslemeğe yarayan bir kaba ot oluyor, alelhusus yağmur yağmadığı vakit bu vahalar zümürüt gibi olub Sahra-ı Kebir'in yanmış kumları ve ortasında manzaları pek latifir. Bu vahaların en büyüğü ve en çok nebatat yetiştireni "aşben" vahidir ki bir dağın etek ve vadilerinden ibaret olub çölün ortasında Afrika'nın bir İsviçre'si hükmündedir. Afrika'nın ekalim-i haresindeki nebatat ve eşcar-ı mahsulat tamamıyla malum olmayıp, yalnız sevahile karib olan mahallerde görülen envamı kıyasla anlaşılmakta, ve bu cihetçe Hindistanla müşabeheti olduğu tahmin olunmaktadır. Bu nebatatın ekserisine lisanımızda isim bulamayacağımızdan, tadadından sarfı nazarla yalnız dünyada ağaçların en kalbeni olan (Baubab) ile Hindistan cevizi kabilinden mugaddi büyük meyveler veren "etmek ağacı" tabir olunan eşcarın birkaç nevi ve bir de iç kabuğu tereyağı lezzetinde olan "tereyağı ağacı" ve Somali kıtasında kokulu ve zammili ağaçlar bulunduğunu beyanla iktifa ederiz. Büyük nehirler mecralarının ekser taraflarıyla mansıbları bir nevi yüksek kamışlarla mesturdur.

Afrika-i Cenubinin sevahil-i şarkiyeye ve garbiyesi müşabih olub, derece derece kesb-i irtifa eden dağlarında memalik-i hare ve mutedileye mahsus envai nebatat ve eşcar bulunduğu gibi, iç taraflarında dahi pamuk ve kahve ile şeker kamışı hüdâyı sabit olub, pek kuvvetli ve iyi olduğundan bu kıtayı vasiası bir gün çalışan bir ahali eline geçecek olsa dünyanın en zengin yeri olacağından şüphe yoktur. Ümit Burnu taraflarının ise nebatat ve eşcarı oraya mahsus bir takım araziye mensuptur. Ve Avrupa'dan nakl olunan bazı mahsulat ve eşcar dahi yetişmektedir.

Hayvanatı- Hayvanatça Afrika Küre-i Arz'ın en zengin kıtası olub, alelhusus Afrika-yı vüsta ve cenubide ekserisi bu kıtaya mahsus olan envai hayvanat ve haşarat bulunur. Öküzleri umumiyet üzere cesim ve ekserisi bir veya iki hörgüçlü olub boynuzları dahi gayet kalın ve uzundur. Geyik ve gazalin at kadar büyüğünden tavşan kadar küçüğüne kadar varınca envai olub, ekserisi binlerce olarak, sürü sürü gezerler. Yabani mandalar tarafında ve alelhusus Afrika-i cenubide pek çok kuvvetli ve vahşidirler, etlerinde bir nevi misk kokusu vardır. Bir ve iki boynuzlu gergedanlar ve filler gayet cesim olub, Afrika filleri Asya fillerinden farklı ve daha büyük olmağla beraber tenise müsteid değillerdir. Su atı denilen

hayvan cesim Afrikaya mahsus büyük nehirlerde ve göllerde bulunur. Arslan, kaplan, sırtlan, tilki, çakal gibi hayvanları pek çoktur. Zürafa denilen garibül şekl hayvanla yabancı esterlerin envai dahi deve kuşlarıyla beraber sürü sürü gezerler. Mütenevvi koyun ve keçileri dahi çok ise de, yünleri fena olub, yalnız atlas dağlarında İstanbulluların (merinos) dedikleri gayet güzel yünlü bir nevi koyun bulunur ki İspanya'ya dahi Araplar vasıtasıyla oradan sevk ve ithal olunmuştur. Ümit Burnu'nda İngilizler bu son vakitlerde Ankara keçilerini yetiştirmeye muvaffak olmuşlardır. Deve Afrika'nın yalnız şimal taraflarında bulunub Arablar tarafından Asya'dan Afrika'ya envayıyla ithal edilmiş olduğu maznundur. Maymunun envayıyla şempaze ve goril denilen ve hayvanatın en zekileri olub şekil ve hayata dahi insana o kadar karib bulunan iki nevi ? dahi Afrika'nın garb ve cenub taraflarında bulunur. Yılan, akrep vesair haşerat-ı mızırranın envai bulunduğu gibi, nehir ve göllerin hemen kâffesinde timsah balıkları ve ekser taraflarda sivri sineğin pek büyükleri ve hayvanatı sokar sokmaz telef eden ve (çeçe) tabir olunan bir nevi sinek bulunur. Kuşların Afrika'ya mahsus pek çok neveleri ve ale'l husus gayet güzel tüylü bazı neveleri vardır. Yük ve binek hayvanı olmak üzere şimalde deve, at, merkep ve cenubda ise öküz ve inek kullanılır.

Maadeni- demir ve bakır madenleri Afrika'nın her tarafında bulunub ale'l husus demir Afrika'nın en bedevi akvamı dahi çıkarmak ve işlemek ilmini bildikleri gibi altın madeni dahi çok ise de, elan çıkarılamayıp yalnız bazı nehirlerin kenarlarında ve kumların içinde ahali tarafından toplanmaktadır. Ümit Burnu taraflarında külliyyetli zi-kıymet taşlar ve ale'l husus elmas bulunup, İngilizler tarafından çıkarılmaktadır. Maden tozu dahi bulunup Sudan taraflarının başlıca ticaretlerindendir.

Ahalisi, cinsiyet ve edyanları- Afrika kıtasının ekser tarafları pek az bilinip, bazı cihetleri elan büsbütün mechul bulunduğundan ahalisinin miktarından bahis olunamazsa da, tahmini ve takrirî olarak coğrafyanın ekserisi bu kıtanın 200 milyon ahalisi olduğunu kabul etmişlerdir. Bu kıtanın ahalisi kadimen iki cinse mensup bulunmuştur, ki bunun biri şimal tarafında bulunan berberiler ve diğeri dahi cenub tarafında bulunan zencilerden ibaretdir; ancak müehhiren daha bir çok akvam ve ümem hariçten gelib, yerleşmiş oldukları gibi, bunlarla ahali-i kadimenin intizacından dahi bazı melez cinsler hasıl olmuşdur. Şimdiki halde Afrika'nın ahalisi başlıca beş cinse taksim olunabilir ki şunlardır:

Evvela, berberiler, ki vaktiyle bu kıtanın yalnız şimal-i garbisinde değil, belki Mısır ve Habeş ve Berber'e ve Somali'ye ve Sudan'ın hududuna kadar bütün

Yalnız Atlas silsile-i cibalinin mürebbi mahallerinde ve Sahra-yı Kebir'in garbi kısmında sakin bulunan kabilelerdir, ki Tuaregler ve sair kabileler dahi bunların cümlesindedir. Ancak bunlar dahi ekser yerlerde Araplarla muhtelit olarak yaşamakta ve hem Berberice hem Arapça söylemektedirler.

Saniyen, Araplar, ki milad-ı İsa'dan hayli vakit evvel Zengibar ve sefaletü'l zehebe kadar Afrika'nın Afrika-yı şimalde sakin, ve eski Mısırlılar yani Kıptiler dahi Berber akvamından bulunmuş oldukları gibi, elyevm Afrika-yı Şark-ide sakin olan Ala ve Somali akvamı dahi Berber akvamından maduddurlar. Bade'l İslam Afrika'nın şimalini zabtla ta Sudan'a ve Bahri Muhid Atlasiye kadar hulul eden Araplar Berberleri dağlara ve çöllere doğru püskürterek yerlerini zabt etmiş oldukları gibi, kalan Berberiler dahi bunlarla karışıp Araplaşmış olduklarından bugünkü günde halis Berber olarak kalmamışlardır."

KAYNAKLAR

ARMAOĞLU, F. (2016). *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları. İstanbul.

- ATEŞ, T. *Siyasal Tarih I*, (1989). İstanbul Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- HAYTA, N. (1994). "Rodos İle 12 Ada'nın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu (1912-1918)". *OTAM*, S.5.
- KARASAPAN, C. (1960.). *Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Ankara,
- KAVAS, A. (2012) "Trablusgarp". *DİA*. C:41.
- KAVAS A. (2011) "Kuzey Afrika'da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları". *Osmanlı Araştırmaları XXI*. İstanbul.
- KURTCEPHE, İ. (2015). "Rodos ve Oniki Ada'nın İtalyanlarca İşgali". *OTAM*. C.2, S.2
- METE, Ş. (2015). "Trablusgarp Savaşı ve İtalya'nın Akdeniz'deki Faaliyetleri". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. c, Cilt 3, Sayı 8.
- ORHAN, M. (2010). Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Trablusgarp Harbi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi. Edirne.
- ÖZKAN, S. (2011). XVIII. "Yüzyılın Başlarında Kuzey Afrika", *Avrasya Etüdleri*, Yıl:17, Sayı:40.
- ÖZKUYUMCU, N.(2007). *Mısır ve Kuzey Afrika'nın Müslümanlar Tarafından Fethi*. T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Manisa.
- SANDER, O. (2003) *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*. İmge Kitabevi Yayınları. Ankara.
- SEZER, H. (2002) "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı'da Vilayet Yönetiminde Düzenleme Gayretleri Trablusgarp Örneği ve Ahmet Rasim Paşa., *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*. C.20 S.32.
- ŞEBER, N. (2011). "Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Topraklarındaki İtalyan Tebaaya Yansımaları". *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 38.
- UZUNÇARŞILI, İ. (2003). *Osmanlı Tarihi*. C.2, Ankara.
- ÜÇÖK, C. (1975). *Siyasal Tarih (1789-1960)*, Sevinç Matbaası. Ankara.